

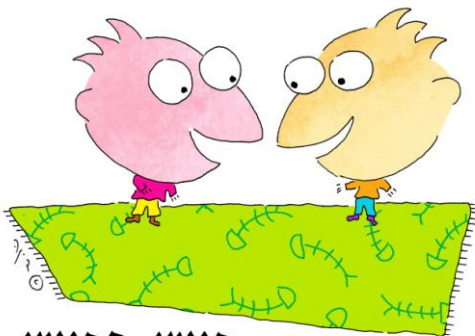

מה בין ראש השנה לראש הממשלה?

ראש הוא חלקו העליון של גוף האדם, ומכאן בהשאלה גם החלק העליון של עצמים, כגון ראש הקר (שמות לד, ב), ראש המגדל ("הבה נבנה לנו עיר ומגדל וראשו בשמים", בראשית יא, ד), ראש הסולם ("ויחלם והנה סלם מצב ארצה וראשו מגיע השמימה", בראשית כח, יב), ראש הדף.

לעומת ראשו של האדם – ראשו של בעלי חיים נמצא לפניו, הוא הקצה הקדמי של הגוף, ובתור שכזה הוא מנוגד לזנב. לכן אנחנו מבקשים בראש השנה ש"נהיה לראש ולא לזנב". בהשאלה ראש הוא גם חלקם הקדמי של עצמים, כמו ראש המיטה וראש השולחן, ובתורת המלחמה יש ראש גשר וראש חץ, וכן ראש העדר וראש התור.

בהשאלה נוספת ראש הוא מנהיג, זה ההולך לפניו, בראש. על יפתח נאמר "וישימו העם אותו עליהם לראש ולקצין" (שופטים יא, יא); בספר נחמיה אנחנו מוצאים את ראשי המדינה (יא, ג), ובדברי הימים את ראשי הצבא (דברי הימים א יב, טו). בתלמוד יש ראש ישיבה ובימי הביניים יש ראש הקהל; כיום יש לנו ראש קבוצה, ראש עיר, ראש המטה הכללי (רמטכ"ל) וראש ממשלה.

ראש בראש

אבל המילה ראש קשורה גם לזמן, וביתר דיוק למושג התחלה, בדומה למילים ראשית, ראשון. משמעות זו מתקשרת למשמעות של ראש כקצה קדמי. במגילת קהלת נאמר: "...המעשה אשר עשה האלהים מראש ועד סוף" (ג, יא). כך גם ראש חודש הוא תחילת החודש, וראש השנה הוא תחילת השנה.

בספר שמות נאמר: "החדש הזה לכם ראש חדשים ראשון הוא לכם לחדשי השנה" (שמות יב, ב). אבל המועד שבו אנחנו חוגגים את ראש השנה אינו חודש ניסן שהוא "ראש החדשים" של ספר שמות אלא דווקא "בחדש השביעי" (ויקרא כג, כד; במדבר כט, א), כלומר בחודש תשרי. ככל הנראה נהגו בתקופת המקרא שתי מערכות של לוח שנה: שנה שתחילתה באביב – בחודש ניסן, ושנה שתחילתה בסתיו – בחודש תשרי. בתקופה מאוחרת יותר נעשתה המערכת השנייה עיקר בלוח השנה העברי.

נעיר כי בלשונות אירופה כמו אנגלית, צרפתית, רוסית – אין צירוף מקביל לראש השנה. ואילו בערבית ובארמית משתמשים בדיוק באותו הצירוף כמו בעברית.

עורך דין

"לאל עורך דין" – זו השורה הפותחת פיוט קדום מתפילת הימים הנוראים.

האם יש קשר בין 'עורך דין' שבפיוט ובין עורכי הדין של ימינו?

כדי לקבל תשובה על השאלה נערוך סיור קצר במקורות:

במשנה אבות נאמר: "אל תעש עצמך כעורכי הדיינים" (א, ח). אבל בכתבי יד טובים של המשנה כתוב: "כארכי (ה)דיינים". המילה ארכי אינה אלא מילה יוונית שמשמעה הבסיסי 'ראשון', 'קדום' (כמו במילה "ארכאולוגיה"), ובהצטרפותה לשמות ותארים היא מציינת 'ראש' או 'גדול מן השאר' (כמו במילים ארכיבישוף, ארכיטיפוס). מכאן שאַרְכִי הַדֵּינִים הם ראשי הדיינים, השופטים הגדולים. האמרה "אל תעש עצמך כארכי הדיינים" היא אפוא הנחיה לדיין, לשופט, שלא לחשוב את עצמו שופט מומחה אלא להתנהג בזהירות במשפט. (גם האמרות הבאות במשנה מכוונות לדיינים).

איך קרתה "טעות הדפוס" שהפכה את 'ארכי הדיינים' ל'עורכי הדיינים'?

בספר איוב אנחנו מוצאים את הפסוקים "הִנֵּה נָא עֹרְכֵי מִשְׁפָּט יַדְעֵתִי כִּי אֲנִי אֶצְדֵּק" (יג, יח); "אֶעֱרְכֶה לְפָנָיו מִשְׁפָּט וְפִי אֶמְלֵא תוֹכְחוֹת" (כג, ד). איוב הוא בעל הדין, התובע, והוא עורך את טענותיו כדי להוכיח את צדקתו במשפט.

אם כן נראה שהמילה היוונית אַרְכִי – שלא הייתה מובנת – הפכה למילה העברית עוֹרְכִי בהשפעת הפסוק באיוב. גם בפסוק באיוב וגם במשנה (לפי הנוסח 'עורכי') מי שעורך את המשפט או את הדין אינו השופט: בפסוק באיוב זהו בעל הדין עצמו, ואילו במשנה – לפי הפרשנות המקובלת לנוסח 'עורכי הדיינים' – אלה בעלי מקצוע שתפקידם ללמד את בעל הדין לטעון כדי שיזכה בדינו.

שינוי נוסף נעשה בימינו: 'עורכי הדיינים' הפכו ל'עורכי דין' – צירוף מובן הרבה יותר. השינוי נעשה על פי האמור בפיוט 'לאל עורך דין' וגם בהשראת הפסוק באיוב: 'ערך משפט' < 'ערך דין'. תפקידם של עורכי הדין בימינו – כמקובל במשפט המודרני – לייצג את בעלי הדין במשפט.

אבל בפיוט שפתחנו בו – שעניינו העמידה מול האל ביום הדין – נראה שהביטוי "לאל עורך דין" מכוון למעמדו של האל כשופט.

ראינו איך ביטוי אחד במשנה התגלגל והשתנה הן בכתבתו הן במשמעותו והוליד את שמו של אחד המקצועות המבוקשים ביותר בימינו.

מילים תחת סכך אחד

חג הסוכות נקרא על שם הסוכה שבה יושבים במהלך החג. מהי סוכה? זהו מבנה המסוכך על אדם או על בעלי חיים מפני השמש. במקרא אנו מוצאים למשל את סוכת שומר הכרם: "וַיִּנְתְּרָה בַת צִיּוֹן פֶּסֶפֶה בְּכַרְם כְּמִלּוּנָה בְּמִקְשָׁה" (ישעיהו א, ח), את סוכתו של הנביא יונה: "וַיֵּשֶׁב מִקְדָּם לְעִיר וַיַּעַשׂ לוֹ שֵׁם סֹכָה וַיֵּשֶׁב תַּחְתֶּיהָ בְּצִל" (יונה ד, ה), וכן: "וַיַּעֲקֹב נִסְעֵ סֹכְתָה וַיָּבֹן לוֹ בַּיִת וַלְמַקְנָהוּ עָשָׂה סֹכֹת עַל כֵּן קָרָא שֵׁם הַמָּקוֹם סֹכּוֹת" (בראשית לג, יז).

המילה **סֹכָה** גזורה מן השורש סכ"ך, כמו המילים **סֹכֵךְ** ו**סֹכְכָה**. במילים אלו השורש בא במלואו, ואילו במילה **סֹכָה** שתי הכ"פים התלכדו לאות אחת שיש בה דגש. שורש זה מציין ביסודו כיסוי והסתרה. בתנ"ך אנו מוצאים פועל בבניין קל: **סֹכַךְ**. יש שהשורש בא בו במלואו, ויש שבאה

כ"ף אחת בדגש. בתיאור ארון הקודש בספר שמות נאמר: "וַיְהִי הַכְּרִבִּים פְּרָשֵׁי כְנָפִים לְמַעַל הַסֹּכְכִים בְּכַנְפֵיהֶם עַל הַפְּרֹת" (כה, כ); ואילו במלכים א נאמר: "וַיִּסְכְּוּ הַכְּרִבִּים עַל הָאֲרוֹן..." (ח, ז). בעברית שלנו יש שימוש דומה בפועל בבניין קל: 'הוא סֹכַךְ בידיו על ראשו', או בבניין פיעל: 'היא סֹכְכָה בכנפיה על גזליה הרכים'.

אל השורש סכ"ך משויכים שמות עצם נוספים: **מִסְכָּה**, **מוֹסַךְ**, **סֵד**.

מִסְכָּה הוא וילון שתפקידו להסתיר ולחצוץ, ובימינו בעיקר הווילון הכבד המסתיר את הבמה בתאטרון. המילה משמשת גם בביטויים ציוריים: 'מסך הברזל', 'מסך עשן'. מכיוון שתפקיד המסך להסתיר ולחצוץ – לא ראוי להשתמש במילה זו לְבַד שעליו מקרינים סרט או לחלק המקביל בטלוויזיה אלא במילה **מַרְקָע**, ובמחשב נשתמש במילה **צָג**.

מוֹסַךְ – מילה זו באה בתנ"ך פעם אחת בלבד: "מוֹסַךְ הַשֶּׁבֶת" (מלכים ב טז, יח; לפי הכתיב: מיסך), ומפרשים שזהו אוהל או מבנה מקורה ששימש את משמרות הכהונה המתחלפים במקדש בשבת. מי היה הראשון שקשר את 'מוסך' למכוניות איננו יודעים. אבל ידוע שבשנת תרצ"ח (1938), כאשר חיפשו חלופה עברית למילה הלועזית גרז', לא נזכרה ההצעה הזאת אלא הצעות אחרות ובהן: תַּחְנִית, דִּיר מְכוּנִיּוֹת (לגרז' כמקום חניה), בַּיִת תַּקּוֹן מְכוּנִיּוֹת (לגרז' כבית מלאכה למכוניות). לפי עדותו של יצחק אבינרי, בראשית שנות הארבעים "בא המוסך ודחק את כל ההצעות הללו בשמשו לשני המובנים כאחד" (כבושי העברית בדורנו, עמ' 66).

מילה מוכרת פחות היא **סֵד**, והיא משמשת בצירופים: **סֵד שְׂמֵשׁ** (לוח המותקן במכונית מעל שמשות הנהג ומגן מפני סנוור השמש); **סֵפִי עֵינַיִם** (פיסות עור משני צדי עיניו של הסוס המונעות ממנו להביט לצדדים). סֵד בפתח שונה מ'סֵד' בקמץ, המוכר מן הצירוף 'סך הכול' וקשור למילה 'סכום'.

בצורת הרבים של השמות הללו בא דגש המלמד על הכ"ף הכפולה של השורש: **מִסְכָּהּ**, **מוֹסַכָּהּ**, **סֵדֵם**.

בין שני עולמות

בימים אלו מתחילים לקרוא בתורה מבראשית. הפרק הראשון של ספר בראשית מתאר את בריאת העולם, אלא שהמילה **עולם** אינה נזכרת בו כלל. למה?

המילה עולם בתנ"ך משמעה זמן ארוך מאוד או זמן בלתי מוגבל. לעתים הכוונה לעבר: "בַּעֲבֹר הַנְּהָר יֵשְׁבוּ אֲבוֹתֵיכֶם מֵעוֹלָם תִּרְחַ אֲבִי אֲבִרְהָם וְאָבִי נְחֹר וַיַּעֲבְדוּ אֱלֹהִים אֲחֵרִים" (יהושע כד, ב), "נִכְוֹן כְּסֶאֶד מֵאֲז מֵעוֹלָם אֶתָּה" (תהלים צג, ב). לעתים הכוונה לעתיד: "וְהָיוּ הָאֲבָנִים הָאֵלֶּה לְזִכְרוֹן לְבְנֵי יִשְׂרָאֵל עַד עוֹלָם" (יהושע ד, ז); "וְהָיְתָה הַקֶּשֶׁת בְּעָנָן וְרֵאִיתֶיהָ לְזִכָּר בְּרִית עוֹלָם בֵּין אֱלֹהִים וּבֵין כָּל נֶפֶשׁ חַיָּה בְּכָל בִּשָׂר אֲשֶׁר עַל הָאָרֶץ" (בראשית ט, טז).

בלשון חכמים המילה **עולם** שינתה את משמעה מזמן למקום, והיא משמשת כבלשוננו היום. למשל במשנה אבות: "על שלושה דברים **העולם** קיים על הדין ועל האמת ועל השלום" (א, יח); "בעשרה מאמרות נברא **העולם**..." (ה, א). כך גם הצירוף 'ריבונו של עולם' (המופיע כפנייה לקדוש ברוך הוא).

מן **עולם** במשמעות של כדור הארץ, היקום וכדומה משתלשלים שימושים נוספים במילה שבהם היא מקבלת משמעות מופשטת, כגון בצירופים: 'העולם הבא', 'העולם התחתון', 'עולם הצומח', 'השקפת עולם' (האחרונים בהשפעת צירופים דומים בלשונות אירופה).

עם זאת משמעות הזמן שבמילה **עולם** נשתמרה בלשון שלאחר המקרא, למשל בצירוף: "לא היו דברים מעולם" (ירושלמי בבא מציעא א, א ועוד) ובפתיחת הפיוט "אדון עולם". בלשוננו היום משמעות הזמן מתקיימת בעיקר בצירופים ובביטויים: 'מעולם' ו'לעולם' מלשון המקרא, 'מאסר עולם', 'מנוחת עולמים'. כך גם 'בית עֶלְמִין' (עֶלְמִין היא הצורה הארמית המקבילה ל'עולמים').

יש ששתי המשמעותות משמשות זו לצד זו, כגון בברכת המזון: "בְּרוּךְ אַתָּה ה' אֱלֹהֵינוּ מֶלֶךְ הָעוֹלָם הַזֶּה אֵת הָעוֹלָם כֻּלּוֹ בְּטוֹבוֹ בְּחֵן בְּחֶסֶד וּבְרַחֲמִים. הוּא נוֹתֵן לָחֶם לְכָל בִּשָׂר כִּי לְעוֹלָם חֶסֶד. וּבְטוֹבוֹ הַגָּדוֹל תִּמְיֵד לֹא חֶסֶר לָנוּ וְאֵל חֶסֶר לָנוּ מִזֶּוֹן לְעוֹלָם וָעֶד" (בשני המופעים הראשונים – מקום; בשני המופעים האחרונים – זמן).

צורת הרבים של 'עולם' במשמעות זמן היא **עולמים**; צורת הרבים של 'עולם' במשמעות מקום היא **עולמות**.

ואיך אומרים 'עולם' במשמעות של מקום בתנ"ך? בפרק א של בראשית האל בורא "את השמים ואת הארץ". ויש גם **תבל**, כגון "לח' הארץ ומלואה תבל וישבי בה" (תהלים כד, א); ו**חלד**, כגון "שמעו זאת כל העמים האזינו כל ישבי חלד" (תהלים מט, ב).

ונסיים בפסוק שבו יש גם ארץ, גם תבל וגם עולם: "בְּטָרֶם הָרִים יִלְדוּ וּתְחוּלַל אֶרֶץ וְתַבֵּל וּמֵעוֹלָם עַד עוֹלָם אֶתָּה אֵל" (תהלים צ, ב).

בהתחדש החודש

בעברית שלנו **חודש** הוא תקופת זמן – כשלושים יום שהם חלק אחד מתוך שנים עשר חלקי השנה. אבל לא תמיד זו הייתה משמעות המילה. כך אפשר ללמוד, למשל, מן הסיפור הזה:

בשמואל א פרק כ דוד מביע באוזני יהונתן בן שאול את החשש ששאל מבקש להרגו. הם מתכננים אפוא ניסיון שבו יבדוק יהונתן את כוונותיו של אביו, והעיתוי שנקבע הוא סעודה שדוד אמור להשתתף בה: "וַיֹּאמֶר דָּוִד אֶל יְהוֹנָתָן הֲנִיחֶה חֹדֶשׁ מְחַר וְאֶנְכִי יֵשֵׁב אִשָּׁב עִם הַמֶּלֶךְ לֶאֱכֹל... (פס' ה). דוד מציע שבפעם הזאת הוא יפקד (כלומר ייעדר), ויהונתן מקבל את ההצעה: "וַיֹּאמֶר לוֹ יְהוֹנָתָן מְחַר חֹדֶשׁ וְנִפְקַדְתָּ כִּי יִפְקַד מוֹשֶׁבֶךְ" (פס' יח).

משמעות המילה **חודש** כאן היא כמשמעות הצירוף 'ראש חודש'. יום זה נתקדש ונהגו בין השאר לציין אותו בסעודה חגיגית.

המילה חודש שורשה הוא כמובן חד"ש. מעיקרה היא מציינת את הירח עצמו בהתחדשותו, כלומר כאשר הוא מתחיל להיראות מחדש. שימוש זה בדיוק יש במשנה: "אב ובנו שראו את החודש... (ראש השנה א, ז). מן המשמעות הזאת הפכה המילה חודש לציון היום שבו נראה מולד הירח, ואחר כך לציון פרק הזמן שבין מולד אחד למשנהו.

הקשר שבין הירח החדש לחודש בא לידי ביטוי גם במילה **יָרַח**, הנרדפת לחודש. גם באנגלית (ובלשונות אירופה נוספות) המילים המציינות חודש (month) וירח (moon) קשורות זו לזו.

מילים וביטויים מן השורש חד"ש

חדש וחדיש – שני שמות תואר קרובים, האחד ישן והאחד חדש: **חֹדֶשׁ** (מן המקרא) מציין דבר שלא היה קודם, שלא השתמשו בו וכדומה; **חֲדָישׁ** (מן העברית החדשה) מתאר דבר מודרני, שעד כה לא היה כדוגמתו. כך אפשר להבחין בין 'טלפון חדש' ל'טלפון חדיש'.

וישן מפני חדש תוציאו – הדבר החדש דוחה את הישן; על פי ויקרא כו, י: "וַאֲכַלְתֶּם יֶשֶׁן נוֹשֵׁן וְיֶשֶׁן מִפְּנֵי חֹדֶשׁ תוֹצִיאוּ" – התבואה תהיה רבה כל כך שיהיה צורך להוציא את התבואה הישנה כדי לפנות מקום לתבואה החדשה.

חדשים לבקרים, חדשות לבקרים – נאמר על דברים המתרחשים לעתים קרובות; על פי הפסוק "חֲדָשִׁים לְבִקְרִים רַבָּה אֲמוֹנֶתְךָ" (איכה ג, כג).

אין חדש תחת השמש, על פי קהלת א, ט: "מִה שֶׁהָיָה הוּא שֶׁיְהִיָּה וּמִה שֶׁנַּעֲשָׂה הוּא שֶׁיַּעֲשֶׂה וְאֵין כֵּל חֹדֶשׁ תַּחַת הַשָּׁמֶשׁ".

יין ישן בקנקן חדש – נאמר על דבר ישן וטוב המוגש בצורה חדשה; על פי המשנה: "רבי אומר אל תסתכל בקנקן אלא במה שיש בו יש קנקן חדש מלא ישן וישן שאפילו חדש אין בו" (אבות ד, כ).

יש חדש תחת השמש

אווירון ומטוס – שתי מילים חדשות לכלי תחבורה אחד

בשיר הילדים הידוע אנחנו שרים: "רד אֶלֵינוּ אֲוִירוֹן, קח אותנו לְמָרוֹם", אבל בעיתון אנחנו קוראים "מְטוֹס" ובו מאתיים נוסעים נחת נחיתת חירום". איך קרה שכלי התחבורה הזה שהומצא בראשית המאה העשרים זכה בשתי מילים חדשות – אווירון ומטוס? לשם כך נברר מי חידש ולמה.

את המילה אווירון חידש "הילד העברי הראשון", הוא איתמר בן אביי. נראה שהוא חידש אותה על פי המילה הצרפתית לאווירון: **avion**. אֲוִירוֹן בנויה מן המילה אֲוִיר ומן הסיומת -וֹן. ומניין לנו המילה אֲוִיר? ובכן, אוויר (או אֲוִיר) מצויה כבר בלשון המשנה, והיא צורתה העברית של המילה היוונית **aer** (=אוויר). בראשית המאה העשרים האווירון לא טס אלא עוֹפֵף, הטיסה נקראה מְעוֹף, והטייס מְעוֹפֵף. הנה ידיעה מעיתון דבר מתאריך 23 בנובמבר 1927:

התחכמותו של מעופף

אמיליו קדנצה, מעופף מכסיקאני ראה בעצם נסיעתו והנה נפלה דליקה במכונתו [=באווירון]. היות ולא רצה לקפוז במכשיר-הנפילה ולהפקיר את המכונה, התחכם ונכנס לתוך ענן גשם ונמצא שהמים כבו את הדליקה והמעופף המשיך את דרכו בהצלחה.

חיים נחמן ביאליק התנגד לשימוש בפועל עופף, כנראה משום שאינו מביע את המהירות,

והעלה הצעה אחרת: הפועל טָס. הוא השתמש בפועל הזה בכתביו ובשיריו במשמעות של תנועה מהירה, למשל בשיר הילדים: "רוץ, בן סוסי רוץ ודָהָר! רוץ בַּבְּקָעָה, טוס בְּהָר! רוץ, טוסה, יום וְלֵיל, – פָּרֵשׁ אֲנִי וְבֵן חֵיל".

הפועל טָס מופיע רק פעם אחת בתנ"ך בספר איוב, והוא מתאר את מעופו המהיר של הנשר:

"וַיָּמִי... בָּרְחוּ... חֲלָפוּ... כְּנֶשֶׁר יָטוּשׁ עָלֵי-אֲכָלִי" (פרק ט, פסוקים כה-כו). הכתיב ב-ש (שי"ן שמאלית) התחלף בלשון המאוחרת יותר בסמ"ך.

ביאליק הציע ליצור מן הפועל טָס את כל המילים הקשורות לאווירון: טִיסָה, טִיס, טִיס, מְטוֹס, טִיסָת (קבוצת מטוסים).

הצעתו של ביאליק התקבלה. וכך פועל עתיק יומין ונדיר (טָס) נעשה מקור לקבוצת מילים המתארת תופעה מודרנית וחדשנית.

בכל זאת נשארו כמה צירופים שלא מן השורש טו"ס: יש לנו חיל האוויר ויש לנו שדות תעופה וחברות תעופה, וגם האווירון של איתמר בן-אביי עדיין נשמע.

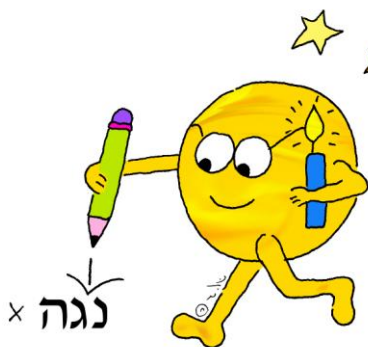

לשפוך אור על נוגה

לשוננו עשירה בשורשים הקשורים לתחום האור, ובהם זרח, בהק, נצץ ונצנץ, בהר, זהר, ברק, קרן. אליהם מצטרף השורש נגה אשר ממנו גזורים השם נגה (בלי ניקוד: נוגה) והפעלים נגה והגיה. המילה נגה והפועל נגה באים בתני"ך – בספרות הנביאים ובספרות החכמה – בעיקר בהקשרים שיריים, למשל: "לא יִהְיֶה לְךָ עוֹד הַשֶּׁמֶשׁ לְאוֹר יוֹמָם, וְלַנֶּגֶה הַיָּרֵחַ לַאֲוִיר לְךָ, וְהָיָה לְךָ ה' לְאוֹר עוֹלָם וְאֵלֶיךָ לְתַפְאֲרֶתְךָ" (ישעיהו ט, יט); "הָעַם הַהֲלֹכִים בְּחֹשֶׁךְ רְאוּ אֹר גְּדוֹל, יִשְׁבִּי בְּאֶרֶץ צְלֻמוֹת אֹר נֶגְהָ עֲלֵיהֶם" (ישעיהו ט, א). נגה משמעו 'אור', ונגה משמעו 'האיר'. לשם המופשט נוגה אף יש צורת רבים – נגהות (ישעיהו ט, ט), בדומה לבוהן-בהונות.

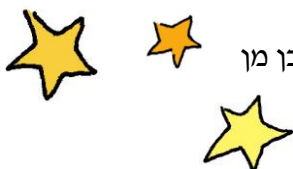

מה הקשר בין נוגה במשמעות 'אור' שבתני"ך ובין כוכב הלכת נוגה? בספר יואל נקשרת המילה נוגה לכוכבים: "שֶׁשֶׁמֶשׁ וַיָּרֵחַ קִדְרוּ וְכֹכְבִים אָסְפוּ נֶגְהָם" (ב, י; ד, טו). אבל רק בספרות חז"ל נתייחדה מילה זו לציון כוכב הלכת הבהיר ביותר במערכת השמש (נוס). נוגה נראה בזוהרו בשעות הערב או לפנות בוקר, ולפיכך חשבו הקדמונים שמדובר בשני כוכבים שונים. ייתכן שהשמות המקראיים אֶיֶלֶת הַשָּׁחַר (תהלים כב, א) והיָלֵל בֶּן שָׁחַר (ישעיהו יד, יב) מכוונים גם הם לכוכב לכת זה. יופיו וזוהרו של כוכב נוגה מוזכרים בפיט "מראה כהן" המושר בחלק מן הקהילות בסוף סדר העבודה בתפילת יום הכיפורים. בפיט זה מתואר הדרו של הכהן הגדול בצאתו מבית קודש הקודשים בשלל דימויים, ובהם: "כְּכֹכֵב הַנֶּגֶה בְּגִבּוֹל מִזְרַח – מְרָאָה כְהֵן".

בימינו השם נוגה רווח כשם פרטי, והוא מצטרף לשמות פרטיים אחרים מאותו תחום משמעות: אור, זיו, הלה, זֶהַר וכן השמות הנגזרים אורִי, אורִית, זִינָה, יָהֵל, יִזְהַר ועוד. נגה כשם פרטי בא כבר במקרא – כשם של בן. כיום הוא בעיקר שם של בת – כנראה בגלל הסיומת a האופיינית לשמות ממין נקבה. ואולם המילה נגה (בה"א עיצורית) היא שם ממין זכר בדיוק כמו רִגֵעַ, שִׁבֵעַ, טָרַח.

מן השורש נג"ה נגזר פועל בבניין הפעיל – הגיה וכן שם הפעולה הגהה (הנו"ן השורשית נבלעת בדגש בגימ"ל). הגיה בימינו פירושו 'בדק בדיקה מדוקדקת של טקסט ותיקן טעויות שנפלו בו'. משמעות זו מתגלגלת משימוש של הפועל בלשון חכמים. בדיון בתלמוד על כתיבת ספר תורה נאמר: "אם הגיה בו [בספר התורה] אפילו אות אחת, מעלה עליו הכתוב כאילו כתבו" (בבלי מנחות ל ע"א). לפי אחת הדעות הכוונה היא לחידוש כתיבן של אותיות מטושטשות כדי שתהיינה ברורות, מאירות. פירוש זה קושר היטב את הפועל הגיה אל המשמעות הבסיסית של השורש נגה – 'אור'.

הקשר בין אור ובין דבר ברור ומובן מוכר לנו גם מן המילים בהירות, הבהרה והארה וכן מן הצירופים 'ברור כשמש' ו'לשפוך אור'.

על המוקד

כיום המילה **מוקד** נרדפת – פחות או יותר – למילה 'מרכז'. לדוגמה: "במוקד הוויכוח (=במרכז הוויכוח) עמד החוק החדש". אולם משמעות זו רחוקה למדי מן המשמעות המקורית של המילה. שורשה של המילה – יק"ד – מעיד על כך: הפועל **יָקַד** משמעו **בָּעַר**, כגון "אֵשׁ יִקְדֵת כָּל הַיּוֹם" (ישעיהו סה, ה), וכך גם המילה **מוקד** עצמה: "כִּי כָלוּ בְעֵשֶׂן יָמֵי וְעֲמֹתַי כְּמוֹקֵד נְחָרוּ" (תהלים קב, ד). מוקד הוא האש הבושרת, היוקדת, או מקום הבערה. משמעות זו של המילה נשתמרה עד ימינו בעיקר בצירוף 'עלה על המוקד' – והכוונה להוצאה להורג בשִׁפְהָ, דרך שרווחה בימי הביניים; היום משתמשים בצירוף זה גם במשמעות מושאלת.

כבר בתנ"ך מילים מן השורש **יק"ד** משמשות בעיקר בלשון השירה, וכך אף בעברית המאוחרת יותר עד ימינו אנו. ואכן בלשון הספרותית אנו מוצאים: "אש יוקדת בחזה, והמחרשה שוב פולחת בשדה" (בשיר "שורו הביטו וראו"), 'השמש יקדה בעוז', ובשימוש מושאל: 'אהבה יוקדת', 'עיניו יקדו'.

כיצד קיבלה המילה 'מוקד' את משמעה העכשווי, 'מרכז', עד שכמעט נשכח הקשר שלה לאש? התשובה טמונה במילה הלטינית **פוקוס**. בראשית דרכה שימשה מילה זו במשמעות 'אח', 'מקום הבערה' – בדומה למילה 'מוקד'. אולם בסביבות המאה ה-17, משהומצאו הטלסקופ ומכשירים אופטיים אחרים, מצאה המילה את דרכה לציון מרכז העדשה, המקום שבו מתרכזות קרני השמש ויוצרות חום גבוה שמסוגל להצית אש. משקיבלה המילה 'פוקוס' משמעות זו, היא החלה לשמש במשמעות 'מרכז' בתחומים אחרים, כמו גאומטרייה, ללא קשר לחום ולאש.

לא פלא אפוא שמחדשי המינוח העברי במחצית הראשונה של המאה העשרים בחרו במילה העתיקה **מוקד** לתרגם את המילה 'פוקוס' במשמעיה החדשים-יחסית בתחום הפיזיקה והגאומטרייה. מכאן קצרה הדרך לשימוש במילה 'מוקד' כ'מרכז' גם בהקשרים אחרים, וכך יש לנו 'מוקד העניינים', 'מוקד משיכה', 'מוקדים של פריחה', 'מוקד התנועה'. ועוד זאת: מן המילה **מוקד** נגזר שורש חדש **מק"ד**, וממנו הפעלים **מיקד** ו**התמקד**; למשל: 'השחקן הצעיר מיקד את כל תשומת הלב של הקהל'; 'המרצה התמקדה בדמות אחת בסיפור'.

בגלגול חוזר המילה **מוקד** שוב משמשת בהקשר של אש, למשל במשפט "הכבאים השתלטו על רוב מוקדי האש". כאן משתלבות שתי המשמעויות: מוקד מלשון יק"ד ומוקד כמרכז.

מוקד ומרכז

כאמור המילה **מוקד** נרדפת למילה **מרכז**, מילה שגם לה יש היסטוריה מעניינת: 'מרכז' – למרות מרכזיותה – אינה באה לא בתנ"ך ולא בלשון חז"ל; היא נכנסה לעברית בימי הביניים כמילה שאולה מערבית (מִרְכָּז), לצד מילים אחרות בתחום המתמטיקה וההנדסה. כמו במקרים רבים אחרים, כשיש שתי מילים נרדפות נוצרים הבדלים בשימוש בהן. הנה שני שימושים שבהם 'מוקד' ומרכז נבדלים: 'מוקד עירוני' או 'מוקד שירות' הם מקומות שאליהם מגיעות פניות מן הציבור בטלפון. במקרים אלו לא נאמר 'מרכז'. לעומת זאת המילה 'מרכז' משמשת לציון מקומות מבנים ומוסדות כמו 'מרכז ללימודי ארץ ישראל', 'מרכז לחקר ציפורים'. במקרה זה לא תשמש המילה 'מוקד'.

האיגרת מבוססת על עלון שחיבר יעקב עציון.

שלום שלום לרחוק ולקרוב

המילה **שלום** היא ממילות היסוד של לשוננו. שורשה של"ם מעיד על המשמעות הבסיסית שלה – 'מצב של שלמות': שלמות גופנית ונפשית, ביטחון פנימי וחיצוני, יחסים תקינים בין איש לרעהו ובין עמים ועוד. ואכן בתנ"ך המילה מופיעה בהקשרים רבים ומגוונים שבכולם אפשר לחוש את המשמעות הבסיסית הזאת. הנה לדוגמה פסוק המעיד על המשמעות של שלמות פיזית (על דרך השלילה): "אין מָתִים בְּבִשְׂרֵי מִפְּנֵי זַעֲמָךְ אֵין שְׁלוֹם בְּעַצְמֵי מִפְּנֵי חֲטָאתֶיךָ" (תהלים לח, ד). 'שלום' מקבילה כאן ל'מתים' (מן השורש תמ"ם), ומשמע שתיהן שלמות.

שלום באה בתנ"ך בסמיכות ובהקבלה ל'שקט', 'בטח', 'שלווה': "וַיֵּשֶׁב עַמִּי בְּנוֹה שְׁלוֹם וּבְמִשְׁכָּנֹת מְבֹטְחִים" (ישעיהו לב, יח); "יְהִי שְׁלוֹם בְּחֵילְךָ שְׁלֹנָה בְּאַרְמְנוֹתֶיךָ" (תהלים קכב, ז); "וְשְׁלוֹם וְשִׁקְט אֶתְּךָ עַל יִשְׂרָאֵל" (דברי הימים א כב, ט). בהקשרים אחרים באה המילה 'שלום' בהקבלה ל'טוב' ובניגוד ל'רע'. על מרדכי נאמר שהוא "דָּרַשׁ טוֹב לַעֲמוֹ וְדָבַר שְׁלוֹם לְכָל זָרְעוֹ" (אסתר י, ג); ובירמיהו נאמר "מִחֲשָׁבוֹת שְׁלוֹם וְלֹא לְרָעָה" (כט, יא). בעברית החדשה משמעה העיקרי של המילה **שלום** הוא ניגוד (מוחלט) למלחמה וליחסי איבה. מקורה של משמעות זו בתנ"ך, כגון "עַתְּ לָאֵהָב וְעַתְּ לְשָׂנֵא, עַתְּ מְלַחֶמָה וְעַתְּ שְׁלוֹם" (קהלת ג, ח). אבל לא תמיד ניגוד זה בתנ"ך הוא ממש כבלשון ימינו. בדברים כ נאמר: "כִּי תִקְרַב אֶל עִיר לְהִלָּחֵם עָלֶיהָ וְקִרְאתָ אֶלֶיהָ לְשָׁלוֹם: וְהָיָה אִם שְׁלוֹם תִּעַנְךָ וּפְתַחָה לָךְ וְהָיָה כָּל הָעָם הַנִּמְצָא בָּהּ יִהְיוּ לְךָ לְמַס וְעַבְדוֹת: וְאִם לֹא תִשְׁלַח עִמָּךְ מְלַחֶמָה וְצָרַת עָלֶיהָ" (פסי יב–יג). הקריאה לשלום המתוארת כאן היא למעשה קריאה לכניעה ומטרתה למנוע שפיכות דמים במלחמה על כיבוש העיר.

משמעויות אחרות של המילה **שלום** באות לידי ביטוי בעברית החדשה בעיקר בצירופים כבולים ובניבים. לדוגמה: 'בא על מקומו בשלום' (על פי שמות יח, כג), 'אנשי שלומנו' (כלומר אנשים השייכים לקבוצה מסוימת); על פי ירמיהו לח, כב); מלשון חז"ל: 'שלום בית', 'רודף שלום', 'מפני דרכי שלום', 'השכין שלום'; וכן 'יצא בשלום', 'עבר בשלום', והביטוי המחודש 'סיכן את' (שלום הציבור).

אחד השימושים הרווחים במילה **שלום** – הן במקורות הן בעברית החדשה – הוא בלשונות של ברכה, בעיקר בפגישה ובפרידה. פעלים אחדים מצטרפים למילה **שלום** בהקשר זה: 'שאל לשלומי' (או 'בשלומי'), 'דרש בשלומי' (ומכאן 'דרישת שלום'), 'נתן שלום'. ביטוי המשקף מנהג יפה ומומלץ הוא 'הקדים שלום', ומסופר על רבן יוחנן בן זכאי "שלא הקדימו אדם שלום מעולם ואפילו נכרי בשוק" (בבלי ברכות יז ע"א). כיום כאשר שואלים "מה שלומך?" אפשר לצפות לתשובה "שלומי טוב" אבל גם לתשובה "שלומי לא טוב". במקרא מבנה השאלה שונה וגם התשובה המצופה שונה. יוסף שואל את אחיו "הַשְׁלוֹם אֲבִיכֶם הַזֶּקֶן?" והם משיבים "שְׁלוֹם לְעַבְדְּךָ לְאֲבִינוֹ" (בראשית מג, כז–כח). מכיוון ש**שלום** במקרא פירושו 'מצב טוב' התשובה יכולה להיות או חיובית או שלילית, אבל לא מתארת את טיבו של השלום).

ניפרד לשלום בברכות השלום: שאו שלום, היו שלום, לכו לשלום, צאתכם לשלום.

אתר, איתור ואלתור

אתר ואיתור

המילה **אֶתֶר** נשמעת היום בכל מקום ואתר, ואולם לא תמיד היא הייתה חלק מן השפה העברית. מקורה בלשון הארמית, ואכן בתנ"ך אפשר למצוא אותה רק בקטעים הארמיים שבספרי דניאל ועזרא. גם בספרות חז"ל היא באה בעיקר בטקסטים שלשונם ארמית. פירושה של המילה הוא 'מקום', כפי שאפשר להיווכח למשל מתרגום אונקלוס לבראשית א, ט: "אֶל מְקוֹם אֶחָד" – "לאתר חד".

משנות הארבעים של המאה העשרים החלה המילה **אתר** לשמש חלופה למילה האנגלית site, והצירוף **בְּאֶתְרָא** ואחר כך **בְּאֶתֶר** נקבע תמורת המונח הלטיני in situ – '(שנמצא) במקומו המקורי'. משנבחרה המילה לשמש חלופה ל-site, לא היה עוד משמעה 'מקום' סתם אלא 'מקום בעל ערך או מטרה מיוחדים': אתר ארכאולוגי, אתר תיירות, אתר בנייה, וכיום בעיקר אתר במרשתת (אינטרנט). השימוש במילה הארמית **אתר** לציון מקום מיוחד התאפשר בזכות היותה מילה המוכרת לכול – הן מן הארמית שבתלמודים הן מן הצירוף 'בכל אתר ואתר' שבאחד הנוסחים של הקדיש. אין זה המקרה היחיד שבו גויסה מילה ארמית לצורך הבחנה במשמעות. כך גם המילה 'כורסה': מקורה ב'כורסא' הארמית – מקבילתה של 'כיסא' העברית, והיא נתייחדה בלשונו לציון כיסא גדול ומרופד בעל משענות לגב ולידיים.

מן המילה **אתר** נגזר שם הפעולה **איתור** והוא משמש בשני משמעים: האחד – הגבלה של דבר בתחום מצומצם ומניעת התפשטותו כגון 'איתור שרפה'. השני – המוכר יותר לציבור הרחב – גילוי מקומו של עצם במרחב (בהקשרים מקצועיים כגון בצבא ובאלקטרוניקה משמשת במשמע זה המילה **איפון**, על פי אִיפֶן = היכן).

לְאֶתֶר וְאֶלְתוֹר

כניסה אחרת של המילה **אתר** לעברית קרתה כבר בתקופת חז"ל בצירוף **על אתר**, שפירושו 'מיד' (ממש כמו 'על המקום' בעברית המדוברת בזמננו). בעקבות התערערות ההגייה של העיצורים הגרוניים בארמית של אותה התקופה הפכה העי"ן של 'עלי' לאל"ף והאל"ף של 'אתר' נעלמה. כך נוצרה הצורה **אֶלְתֹר** ובתוספת מילת היחס 'ל' – **לְאֶלְתֹר**. אך בזה לא תמו גלגוליה: בעברית החדשה נגזרו ממנה המילים **אֶלְתֹר** ו**אֶלְתוֹר**, המציינות יצירת דבר מה בו במקום (לְאֶלְתֹר) ללא הכנה מראש. הצירוף המקורי **על אתר** משמש עד היום גם במשמע 'שם', 'באותו מקום' בעיקר בהקשר של לימוד פרשנות התנ"ך והתלמוד. למשל: 'רש"י על אתר מבאר את הפסוק על פי מדרש חז"ל'.

אתר ובתר

גם המילה הארמית **בְּתֹר** ('אחרי') נקשרת ל**אתר**. בתנ"ך היא כתובה פעמיים באל"ף – בְּאֶתֶר – כלומר בְּ + אתר (החוקרים חלוקים בשאלה כיצד בדיוק קיבל צירוף זה את המשמעות 'אחרי'). המילה **בתר** חדרה לעברית החדשה בתפקיד של תחילית כגון בְּתֹר-מקראי (= מן התקופה שלאחר המקרא), בדיוק כמו אחיותיה 'תת' ו'חד' שאף הן מקורן בארמית.

להתפעם בכל פעם מחדש

פעם

פעמים רבות נזכרת המילה **פעם** בתנ"ך ובספרות חז"ל. נתבונן בכמה דוגמאות:

1. "מה יפו **פעמיך** בנעלים בת נדיב" (שיר השירים ז, ב)
2. "בעד החלון נשקפה ותיבב אם סיסרא בעד האשנב מדוע בשש רכבו לבוא מדוע אחרו **פעמי** מרכבותיו" (שופטים ה, כח)
3. "וביום השביעי תסבו את העיר [יריחו] שבע **פעמים** והכהנים תקעו בשופרות" (יהושע ו, ד)
4. "**פעם** אחת היינו יושבין בין האילנות..." (ספרא בחוקותי ב, ה).

בשתי המובאות הראשונות משמעותה של המילה **פעם** שונה מן הרגיל בלשונו: בראשונה פירושה רגל, ובשנייה – צעד. משמעויות אלו קיימות גם בלשונות שמיות אחרות, וככל הנראה הן העומדות ביסודה של המילה. השימוש במילה **פעם** בתנ"ך במשמעות של רגל או צעד אופייני ללשון המליצית, שכן לשון זו נוטה לשמר רבדים קדומים של השפה. גם בימינו שיך שימוש זה ללשון המליצית, בעיקר מצירופים כגון 'פעמי משיח', 'הכין פעמיו', 'שם פעמיו אלי'.

המשמעות הרווחת של המילה **פעם** – בתנ"ך, בספרות חז"ל ובלשון ימינו – היא המשמעות המופשטת יותר שבמובאה השלישית: 'כל אחת מן ההזדמנויות שפעולה מסוימת חוזרת בהן'. בצירופים דוגמת 'שבע פעמים', ו'פעמים רבות' הפעולה חוזרת ממש, ואילו בצירוף 'פעם אחת' מודגש שהפעולה הייתה יכולה לחזור אך לא חזרה. בלשון חכמים קיבל הצירוף 'פעם אחת' גם משמעות של זמן – 'ביום מן הימים', 'בזמן מן הזמנים' – אולי בהשפעת 'זמנא חדא' בארמית. שימוש זה רגיל בפתיחה של סיפורים, כמו במובאה הרביעית. בעברית המאוחרת יש שמשמשת במשמעות זו המילה **פעם** לבדה, כגון בשיר הילדים הידוע "פעם הייתי בתימן". ויש שהמילה **פעם** איננה באה כתיאור זמן של אירוע נקודתי בעבר, אלא כתיאור של העבר בכלל במשמעות 'לפנים', 'בימים עברו'. למשל: "כמו פעם", "פעם הכול היה אחרת".

פעמון, פעימה והתפעמות

השורש פע"ם מציין מכה, נקישה וזעזוע, משמעות אשר אולי התפתחה מן המשמעות הראשונית של המילה **פעם** – צעד ומכת הרגל.

לאחר תיאור חלום הפרות וחלום השיבולים של פרעה מלך מצרים נאמר: "וַיְהִי בְבֹקֶר וַתִּפְּעַם רוּחוֹ" (בראשית מא, ח), כלומר: רוחו נזדעזעה. מעניין שבתנ"ך מדובר בזעזוע שלילי, ואילו בלשון ימינו המילים **התפעם**, **נפעם**, **מפעים** ו**התפעמות** מציינות בעיקר התפעלות חיובית.

גם המילה המקראית **פעמון** קשורה לעניין המכה והזעזוע, כפי שמסביר ר' דוד קמחי (רד"ק) בספר השורשים שלו: "לפי שהוא מתקשקש ומתכתת בענבל שבתוכו". על פי משמעות

זו של השורש פע"ם חודשה בימי הביניים המילה **פעימה** (נקישה), ובתחום המוזיקה חודשה בעברית החדשה **פעמה** (יחידת קצב בסיסית), וממנה גם **פעמן** (מטרונום, המכשיר המודד את הפעמות). וכמובן בל נשכח את **פעימות הלב והלב הפועם** – צירופים אשר נוצרו בעת החדשה, אבל יש להם טעם של פעם.

חנוכה חינוכית

חג החנוכה נקרא על שם חנוכה המזבח שנעשתה לאחר טיהור המקדש, כמתואר בספר מקבים א מן הספרים החיצוניים (הספר הגיע לידינו ביוונית אך ככל הנראה נכתב עברית במקור):

"ויעשו את חנוכה המזבח ימים שמונה ויעלו עולות בשמחה... ויקבעו יהודה ואחיו וכל עדת ישראל כי יוחגו ימי חנוכה המזבח בזמניהם מדי שנה בשנה..." (מקבים א ד, 52-59. תרגם א' רפפורט).

הצירוף **חנוכה המזבח** מקורו בתנ"ך. **חֲנֻכָּה** הוא שם פעולה של הפועל **חָנַךְ**. שם זה שקול במשקל שמות הפעולה **גָּאֵלָה**, **חֲלָקָה**, **חֲתָנָה**, וגם המילה **פְּעֵלָה** עצמה. השורש חנ"ך בא בתנ"ך בעיקר בהקשר של מבנים: מזבח, בית וחומה, כגון "מִי הָאִישׁ אֲשֶׁר בָּנָה בַּיִת חֲדָשׁ וְלֹא חָנְכוֹ יֵלֵךְ וַיֵּשֶׁב לְבֵיתוֹ..." (דברים כ, ה). גם הצירוף **חנוכה בית** מצוי בתנ"ך: "מִזְמוֹר שִׁיר חֲנֻכַּת הַבַּיִת לְדָוִד" (תהלים ל, א).

מה הקשר בין 'חֲנֻךְ בית' ובין הפסוק המפורסם מספר משלי (כב, ו): "חֲנֻךְ לְנַעַר עַל פִּי דַרְכּוֹ גַם פִּי יִזְקֶיךָ לֹא יִסּוֹר מִמֶּנָּה"? בשני השימושים האלה מדובר על הכנה ואימון לשם מילוי תפקיד מסוים או לשם הקניית הרגלים מסוימים. אפשר להכין מבנה וחפץ ואפשר להכין אדם. ואכן חנוכה המזבח לא הייתה אירוע טקסי בלבד, אלא תחילתה של עבודת הקרבנות במזבח.

נחזור לפסוק מספר משלי. על פי השימוש המקובל בפסוק זה, המילים "חֲנֻךְ לְנַעַר עַל פִּי דַרְכּוֹ" הן המלצה להתאים את החינוך לאופיו של הילד. אולם לפי פירוש אחר משמעות המילים היא שיש להתחיל את החינוך בגיל צעיר ביותר: "על פי דרכו" כמו "על פי הבאר", כלומר 'בפתח דרכו של הנער'. פירוש זה מתאים להמשך הפסוק: "גַם פִּי יִזְקֶיךָ לֹא יִסּוֹר מִמֶּנָּה". לפי זה המסר של הפסוק הוא שהחינוך שאדם מקבל בתחילת דרכו, כלומר בילדותו, נשאר עמו עד זקנתו. בכך מסתבר השימוש בפועל **חָנַךְ** דווקא, שכן משמעותו קשורה ל'התחלה' כמו בחנוכה של מבנה.

בספרות חז"ל נמשך השימוש בשורש חנ"ך בשתי המשמעויות, אבל לא בבניין קל אלא בעיקר בבניין פיעל. כך במשנה: "התינוקות אין מעניין אותן ביום הכפורים אבל **מְחַנְכֵין** אותם... בשביל שיהו רגילים במצות" (יומא ח, ד), וגם "אין **מְחַנְכֵים** את מזבח הזהב אלא בקטרת הסמים" (מנחות ד, ד). המעבר מבניין קל לבניין פיעל בלשון חז"ל מוכר לנו מזוגות פעלים נוספים, ובהם פָּסַל-פָּסַל, שָׁמַר-שָׁמַר.

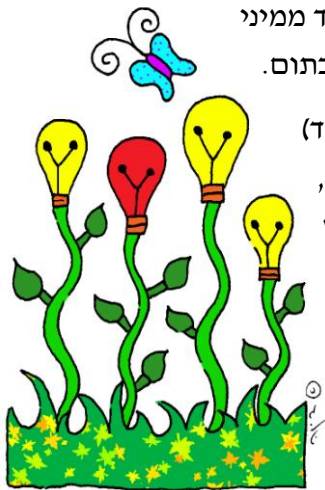
העברית החדשה ניצלה את קיומם של פעלים משני הבניינים ליצירת בידול משמעות: בבניין קל **חונכים** בית, ובבניין פיעל **מחנכים** ילדים, ומכאן גם **מְחַנְךְ**, **חינוך וחינוכי**. ואולם גם השימוש בבניין קל בהקשר של הדרכה קיים בימינו: יש לנו **חונכים** ו**חוניכים** ומכאן אף נגזר מחדש הפועל **חָנַךְ**. לעומת שכיחותו של השורש חנ"ך בכל הקשור בבני אדם, הרי במשמעות של 'תחילת שימוש בדבר' נדחקו הפועל **חָנַךְ** ושם הפעולה **חנוכה** לקרן זוית: פעם הִשְׁקִיפוּ רק ספינות חדשות ועשו **חנוכה** כמעט לכל דבר חדש אחר, ואילו היום עושים הִשְׁקָה לכל דבר – מספָּר ואתר במרשתת ועד אולם ספורט – וחונכים, אם בכלל, רק בתים.

הנר בקצה המנהרה

הנרות דולקים בימינו בעיקר בהקשרים טקסיים מסורתיים: נרות חנוכה, נר של שבת ויום טוב, ולהבדיל – נר נשמה. מטבע הדברים בימי קדם היה הנר כלי תאורה מרכזי אשר דלק בכל בית, וצורה אחרת הייתה לו: לא גליל של שעווה, כי אם כלי קיבול, עשוי על פי רוב חרס, ובו פתילה הדולקת בשמן. המילה **נר** גזורה מן השורש נו"ר, המציין אור ואש. מילה נוספת משורש זה היא **מְנוּחָה**. בעת העתיקה הייתה המנורה כלי שהתקינו עליו נרות: "עַל הַמְּנֹחָה הַטְּהֵרָה יַעֲרֹךְ אֶת הַנְּרוֹת לְפָנֵי ה' תָּמִיד" (ויקרא כד, ד). עם התפתחות הטכנולוגיה בעת המודרנית נפרדה המנורה מן הנרות, וקיבלה בנות לוויה חדשות מן השורש נו"ר: **נוֹרָה וְנוֹרִית**.

השורש נו"ר משותף לכמה מן הלשונות השמיות. המילה הארמית **נוֹר** מופיעה שבע-עשרה פעמים בספר דניאל, בין השאר בצירופים **נְהַר דִּי נוֹר** ('נהר של אש' ויש מפרשים 'אור של אש') ו**שְׁבִיבִין דִּי נוֹר** ('שביבים של אש'). דומה להם הצירוף **זיקוקין דנוֹר** הנזכר בתלמוד. פירושו המילולי הוא 'ניצוצות של אש', אך בימינו הוא משמש במשמעות חדשה: אורות צבעוניים המתפוצצים באוויר בטקסים חגיגיים. גם שם הפרח **נוֹרִית** מתקשר לכאן: כאשר נקבעו שמות עבריים לצמחי ארץ ישראל בראשית המאה העשרים, חודש השם נוֹרִית הן על פי השם הארמי **נוֹרִיתָא** (שמקורו אינו ברור), הן בהתאמה לאחד ממיני הנורית הנפוצים והבולטים בארץ – נורית אסיה – הפורחת בצבעי האש: אדום, צהוב וכתום.

אחיו של השורש נו"ר הוא השורש נה"ר. אליו שייכים המילה המקראית **נְהַרָה** (איוב ג, ד) שפירושה 'אור' והפועל **נְהַר** (ישעיה ס, ה ועוד) שפירושו 'נָרַח'. בלשון חז"ל **נְהַר** ('בהיר', 'ברור'), ובעברית החדשה **נְהִירוֹת** ('בהירות'), **הַנְהִיר** (הבהיר) ועוד. יש הקושרים לשורש זה את המילה **מְנוּחָה** הנזכרת בשופטים ו, ב: "מִפְּנֵי מִדְּבַר עֲשׂוֹ לָהֶם בָּנֵי יִשְׂרָאֵל אֶת הַמְּנוּחָרוֹת אֲשֶׁר בָּהֵרִים וְאֶת הַמְּעֵרוֹת וְאֶת הַמְּצֹדוֹת". וכותב רד"ק בפירושו ל'מנהרות': "כמו מערות, ויש להם חלון למעלה שתכנס ממנו האורה ומפני זה נקראו מנהרות". לשורש נה"ר שייך גם הביטוי **לשון סגי נהור** (דברים הנאמרים באירוניה ובכוונה מהופכת) על פי הכינוי הארמי **סגי נהור** (מילולית: 'רב אור') שניתן לאדם עיוור.

הנר הדליק בלשונו כמה ביטויים:

נרו יאיר הוא איחול לאדם שיזכה להאריך ימים.

מי שמחפש **בנרות** מחפש חיפוש מדוקדק במיוחד, על פי הכתוב בצפניה א, יב: "וְהִנֵּה בָּעֵת הַהִיא אֶחְפֹּשׂ אֶת יְרוּשָׁלַם בְּנְרוֹת...". **נר לרגלו** של אדם הוא עיקרון המנחה אותו בדרכו, על פי הכתוב בתהילים קיט, קה: "נֵר לְרַגְלִי דְבַרְךָ וְאוֹר לְנִתְיָבְתִי".

כמדליק נר מנר (מדרש תנחומא פינחס יא) הוא משל למי שעושה טובה לאחרים ובעצמו אינו מפסיד דבר, שכן אורו של הנר איננו נגרע כשמדליקים ממנו נר אחר. דומה לכך הביטוי **נר לאחד נר למאה** (בבלי שבת קכב ע"א) המציין דבר המשמש אדם אחד או אנשים מעטים, אך יכול לשמש אנשים רבים.

איך כועסים בעברית?

יש דרכים רבות לכעוס בלשונו: אפשר לרגוז ולהתרגז, לזעום ולזעוף, לקצוף ולרתוח, להתרעם ולהביע תרעומת, להתמלא חמה ולהזעיק פנים. בלשון גבוהה מאוד אפשר להתאנף (מן 'אף') ולהתעבר (מן עֲבָרָה = כָּעַס), ובלשון הדיבור פשוט להתעצבן.

הפעלים הרגילים לציון כָּעַס בתנ"ך הם חָרָה (אפו) וקָצַף, ולעיתים קרובות הכועס הוא האל: "וְחָרָה אֶף ה' בְּכֶם וְעָצַר אֶת הַשָּׁמַיִם וְלֹא יִהְיֶה מָטָר וְהִאֲדָמָה לֹא תִתֵּן אֶת יְבוּלָהּ" (דברים יא, יז); "כִּי כֹה אָמַר כֹּה וְנִשְׂא... כִּי לֹא לְעוֹלָם אָרִיב וְלֹא לְנֹצַח אֶקְצוֹף" (ישעיהו נז, טו-טז). הפועל כָּעַס נדיר יותר, ואילו בספרות חז"ל הוא הפועל הרגיל. ואנחנו עדים לחילופים בין שתי הספרויות: על הפסוק "וַיִּקְצַף עֲלֵהֶם מֹשֶׁה" (שמות טז, כ) המדרש אומר: "כָּעַס עליהם ואמר להם מפני מה עשיתם כן" (מכילתא דרבי ישמעאל). מן השורש כע"ס אנחנו מוצאים בתנ"ך בעיקר את הפועל הגורם הַכְּעִיס. למשל, על מנשה מלך יהודה נאמר: "הַרְבֵּה לַעֲשׂוֹת הָרַע בְּעֵינֵי ה' לְהַכְּעִיס" (מלכים ב כא, ו). גם בתנ"ך וגם בספרות חז"ל מְכַעֲסִים בעיקר את האל. כך אף נולד הביטוי

"להכעיס" המתאר פעולה (במקור עֲבָרָה על מצוות הדת) שאינה נעשית לשם הנאה ותועלת אלא רק כדי לעורר רוגז.

מה פשר הביטוי חָרָה אֶפוּ וכן חָרוֹן אֶף וְחָרִי אֶף? המשמעות הבסיסית של הפועל חָרָה היא בָּעַר, והדימוי הוא התחממות והתאדמות של האף – החוטם או הפנים בכלל – בשעת הכעס. ביטויים נוספים קושרים את הכעס לחום ולאש. על אחשוורוש נאמר: "וַיִּקְצַף הַמֶּלֶךְ מְאֹד וַחֲמָתוֹ בָּעָרָה בּוֹ" (אסתר א, יב); ומן הארמית של התלמוד התגלגל הביטוי 'בעידנא דרתחא' (מילולית 'בזמן הרתיחה') במשמעות 'בשעת כעס'. בעת החדשה נוצרו הצירופים: 'בעל מזג חם', 'חם מזג' ו'חמום מוח', והפעלים רתח והתרתח.

כמה ממילות הכעס משמשות גם בתיאור עצמתם של איתני הטבע – עצמה הנתפסת לעיתים כביטוי לכעסו של האל. לאחר שהוטל יונה לים נאמר "וַיִּנְעַמְד הַיָּם מִזְעַפּוֹ" (יונה א, טו), ובסיפורו של חוני המעגל נאמר על הגשמים ש"יָרְדוּ בְּזַעַף" (משנה תענית, ג, ח). לכאן מתקשרים אולי 'רוח זלעפות' ו'גשם זלעפות' – אם רואים במילה זלעפה הרחבה של השורש זע"ף. קולו של הרעם שימש השראה לפועל התרעם ולשם תרעומת. בולט במיוחד הפועל רָגַז שמשמעותו הבסיסית 'רעד', 'הזדעזע', כגון "לְפָנָיו רָגַזָה אֲרָץ כְּעֵשׂוֹ שָׁמַיִם" (יואל ב, י).

לצד המשמעות היסודית של הזעזוע בא הפועל רָגַז בתנ"ך בהקשרים של פחד – שכן דרכו של הפועל לרעוד – כגון בפסוק "שָׁמְעוּ עַמִּים יִרְגְּזוּן, חֵיל [=פחד] אָחֻז יִשְׁבִּי פְלִשְׁתִּי" (שמות טו, יד). המילה כָּעַס באה בהקבלה למכאוב: "כִּי בָרַב חֲכָמָה רַב כָּעַס וְיוֹסִיף דָּעַת יוֹסִיף מְכַאֲוֵב" (קהלת א, יח). אין להתפלא על כך שאותם פעלים משמשים להבעת כעס, צער ופחד, שהרי הגבולות בין הרגשות הללו אינם מוחלטים.

ראינו שהעברית לדורותיה מעמידה לרשות הכועסים והזועמים מגוון רחב של ביטויים – הנבדלים זה מזה בעצמת הכעס, ברמת הלשון ובסגנון. מכל מקום עדיף לכעוס כמה שפחות, כפי שהמליצו חכמים בפרקי אבות: "קשה לכעוס [שקשה להכעיסו] ונוח לרצות [שקל לפייסו] – חסיד" (ה, יא).

אמת ונכון

המילים **אמת ונכון**, המציינות עניינים התואמים את המציאות ואישור לקיומו של דבר, חולקות גם משמעות בסיסית מוחשית: קיום ועמידה, חוזק ויציבות.

המילה **אמת** גזורה מן השורש אמ"ן (לכן בנטייתיה יש דגש בתי"ו תמורת הנו"ן השורשית: **אמתי**, **אמתות**, **לאמתו** של דבר). המשמעות הבסיסית של השורש השתמרה במילה **אמונה** כפי שהיא משמשת בתיאור המלחמה בעמלק: "וַהֲקִיָּה פֶּאֶשֶׁר יָרִים מִשֵּׁה יָדוֹ וַגִּבֹר יִשְׂרָאֵל וְכֹאֲשֶׁר יָנִיחַ יָדוֹ וַגִּבֹר עֲמֶלֶק... וְאַהֲרֹן וְחֹר תִּמְכּוּ בַיָּדוֹ מִזֶּה אֶחָד וּמִזֶּה אֶחָד וַיְהִי יָדָיו אֶמוּנָה עַד בֹּא הַשָּׁמַשׁ" (שמות יז, יא-יב), כלומר: ידיו היו יציבות ואיתנות. במלכים ב יח, טז מסופר על **האמונות** אשר ציפה חזקיה מלך יהודה בבית המקדש, ומקובל לפרש שהכוונה לעמודי התווך המחזיקים את הבניין. זו גם המשמעות שניתנה למילה **אמונה** בתחום הבניין בעברית החדשה. אך כמו המילה **אמת**, רוב המילים מן השורש אמ"ן, ובהן גם המילה **אמונה** בשאר הופעותיה בתנ"ך, שייכות לתחום המופשט: המילים **אמון ואמונה** מציינות יושר וביטחון. **נאמן** הוא מי שבוטחים בו, וכך גם המילה הנרדפת **מהימן** שנשאלה ללשון חז"ל מן הארמית (היו"ד מייצגת את האל"ף השורשית). **אמונה** ביסודה היא הבטחה ומכאן – ברית, הסכם וכתב התחייבות. לשורש זה שייכות גם מילות האישור **אמנם ואמן**. למשל: בפרשת הברכה והקללה בספר דברים הלוויים מצווים לומר לפני העם סדרת קללות, כגון "אָרוּר מִשְׁגָּה עֹר בְּדַרְךְ" ועל העם לאשר כל אחת מהן: "וַיֹּאמֶר כָּל הָעָם אָמֵן".

המילה **נכון** נושאת את המשמעות המופשטת 'אמת' וגם את המשמעות המוחשית של יציבות כבר בתנ"ך. על שמשון מסופר: "וַיִּלְפַּת שְׁמִשׁוֹן אֶת שְׁנֵי עַמּוּדֵי הַתְּנֹךְ אֲשֶׁר הִבִּית נָכוֹן עֲלֵיהֶם וַיִּסְמַךְ עֲלֵיהֶם... (שופטים טז, כט); ועל מלכותו של שלמה נאמר: "וַהֲמַמְלָכָה נְכוֹנָה בְּיַד שְׁלֹמֹה" (מלכים א, ב, מו), כלומר מלכותו נעשתה יציבה. **נכון** במשמעות של 'אמת' אפשר למצוא למשל בצירוף המילים "וַהֲנִיחָה אֶת נָכוֹן הַדְּבָר" (דברים יג, טו; יז, ד). משמעות נוספת היא 'היה מזומן', 'התקין את עצמו', כגון במתן תורה: "וַהֲיִו נְכֹנִים לְפָנֶי הַשְּׁלִישִׁי" (שמות יט, יא). על פי זה נטבעה ססמת הצופים בנוסחה העברי "הִיָּה נְכוֹן". זו גם משמעותה של הצורה **הפון** (צורת הציווי מן 'נכון') כגון בפקודה "למקומות, **היכון**, רוץ!".

מן השורש כו"ן יש מילים רבות נוספות, ובהן מילים הנושאות את המשמעות הבסיסית של יציבות וקיום: המילה **פן** או **פון** (הנוטה על דרך הכפולים) פירושה בסיס, כגון בתיאור המשכן: "וַיַּעַשׂ אֶת הַכִּיּוֹר נְחֹשֶׁת וְאֶת **כַּנּוֹ** נְחֹשֶׁת" (שמות לח, ח), ובעברית החדשה 'פן ציור', 'פן שיגור'. גם הביטויים "נותר על **כַּנּוֹ**", "עומד על **כַּכּוֹנֵי**" ודומיהם מביעים את המשמעות הבסיסית של השורש כו"ן. הפועל **כּוֹנֵן** – במשמעות 'ייסד', 'הקים' וממנו שם התואר **מְכַוֵּן** (אירוע מכונן) – גם הם קשורים למשמעות זו. מן המשמעות המופשטת נגזרה המילה **פן** (במקור 'אמת', 'נכון', ומאוחר יותר מילת הסכמה ואישור), שם התואר **פן** (ולא 'פִּנְה") והשם המופשט **פנות**.

נסיים בעדות יפה לקשר שבין המילים שנדונו ובין מילים אחרות המציינות כולן איתנות ויציבות – מתוך הברכה הנאמרת לאחר קריאת שמע: "אמת ויציב ונכון וקיים וישר ונאמן... הדבר הזה עלינו".

מכוננית מן המוכן

איך הפכו המכוננות מימי שלמה המלך למכוננות התעשייה הרועשות של העת החדשה, ואיך התגלגלו מהן המכונניות המתגלגלות בכבישים?

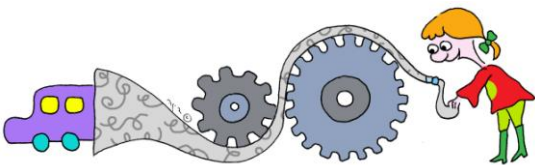
כמו הַפֵּן ששימש בסיס לכיור באוהל מועד, שימשו עשר **מְכוּנוֹת** (מן השורש כו"ן) עשויות נחושת בסיס לכיורים בבית המקדש שבנה שלמה: "וַיַּעַשׂ עֲשָׂרָה פְּיֹרוֹת נְחֹשֶׁת... פִּיֹּר אֶחָד עַל הַמְּכוּנָה הָאֶחָת לְעֵשֶׂר הַמְּכוּנוֹת" (מלכים א ז, לח). מבנה המכוננות – כלומר הבסיסים – מתואר בפירוט רב, ובין השאר נאמר שהמכוננות ניצבו על אֹפְנִים (גלגלים).

ביוונית העתיקה שימשה מילה שצלילה דומה: **מֶכְאָנָה** (mechane) – מתקן מעשה ידי אדם שנועד לתכלית מסוימת. המילה אף חדרה ללשון חז"ל בצורה **מוֹכְנִי** – במשמעות מכשיר או חלק של מכשיר. ביוונית שימשה המילה בעיקר לציון מתקן להרמה. משמעות זו מוכרת מן הביטוי **דְּאוּס אֶקְס מְכִינָה** (deus ex machina = 'אֵל מֵתוֹךְ מְכוּנָה'). זו גרסתו הלטינית של ביטוי מן התאטרון היווני הקדום: הופעה פתאומית של האל מעל לבימה באמצעות מתקן הרמה המתירה עליה שהסתבכה. המילה היוונית **מֶכְאָנָה** נתגלגלה לכל לשונות אירופה, כגון machine באנגלית ו-máquina בספרדית, ומשמעה התרחב והתעדכן על פי ההתפתחות הטכנולוגית. ממנה נגזרו גם המילים מְכִנִּי, מְכִנִּיקָה וּמְכִנִּיזָם.

בעיתונות ובספרות העברית החדשה נקשרו שתי המילים העתיקות – **מֶכְאָנָה** היוונית ו**מְכוּנָה** העברית: המילה 'מכונה' קיבלה את המשמעות של המילה היוונית בגלגולה המודרני בלשונות אירופה. כך למשל מתוארת יעילותה של מכונת דפוס בעיתון המגיד משנת 1857: "מכונה (מאשינע) אשר מאליה תמלא מלאכת ארבעה זעצער [סדדרים השמים את אותיות העופרת] יום יום". כיום יש לנו מכוננות עד בלי די, ואף נגזר מהן שם הפעולה **מִיפּוֹן** שמשמעותו החלפה של עבודת ידיים במכוננות.

המילה המקראית **מְכוּנָה** זכתה אפוא לחיים חדשים בלשונונו. לתופעה זו, שמילה עברית עתיקה מקבלת משמעות חדשה על פי מילה לועזית בעלת צליל דומה וקשר משמעות כלשהו, יש דוגמאות נוספות: **מִסְכָּה** – בתנ"ך פסל מתבנית יצוקה,

וכיום כיסוי לפניים על פי mask; **גְּאוּן** – בתנ"ך גאוה ורוממות ובהמשך ראש ישיבה, וכיום אדם מחונן ומוכשר במיוחד על פי genius.

ואיך נוצרה המכוננית? בראשית המאה העשרים החלו לכות את

האוטומוביל – אותו כלי המונע בכוח עצמו – בצירוף העברי "עגלה מכוננית" (מכוננית כשם תואר). כך מצאנו בידעיה מ-1909 בעיתון "הצבי" בעריכת בן-יהודה: "המלכה מרגריתה, אמו של מלך איטליה, תסע בקרוב למדינת יפן. בנסיעתה זו תקח אתה **עגלה מכוננית** לעבר בה לארך הארץ ולרחבה". עד מהרה התקצר הצירוף והיה ל**מכוננית**.

על פי צורתה של המילה **מכוננית** התחדשו במשך הזמן כמה וכמה שמות של כלי תחבורה בסיומת **-ית**: מוֹנִיָּת, מְשָׂאִית, טִיּוּלִית, מְכַלִּית, חֲלָלִית, כְּבֹאִית, וגם חידושים מוכרים פחות: מְטַעֲנִית (טנדר), הִסְעִית ('שאטל'), מְפַנִּית שְׁלֵג, מְשֻׁלּוּחִית ('ואן מסחרר'), צְנִתָּאִית (carpool), תְּיֹרִית (רכב לתור).

את חידושה של המכוננית העברית מייחסים לאיתמר בן אב"י, והוא עצמו ייחס את התפשטותה של המילה לשיר הילדים "המכוננית" של ח"נ ביאליק שפורסם לראשונה במרחשוון תרצ"ג (1932):

קוֹל מְעַמְק, קוֹל מְהַר, / קוֹל מְעִיר וְקוֹל מְכַפֵּר. / קוֹל זְרִיעַ כְּשׁוֹפֵר! / קוֹל פּוֹלֵחַ הָאֲוִיר, / מֵר צוֹרֵחַ וּמְזִהֵר. / ...
הַמְּכוּנִית הִיא בְּמַעֲוָפָה / הַרְדֹּפֶת, הַרְדֹּפָה / גְּלִגְלִיהָ כְּסוּפָה...

מילים מארון הבגדים

כשאדם וחוה מגלים בגן עדן כי עירומים הם, הם מתביישים, תופרים עלה תאנה ועושים להם חגורות. ואמנם הכיסוי וההסתרה – הסתרת הגוף – הם העומדים בבסיס הלבוש. כך כמובן עולה מן המילה הנרדפת ללבוש – **כְּסוּת**, מן השורש כס"י (הכסות מכסה את הגוף), וכך אפשר שמעלה גם הקשר הלשוני בין **בְּגָד** לבגידה: הבוגד מנסה להסתיר את מעשיו כפי שהבגד מכסה על הגוף, ובלשון המקרא **בְּגָד** הוא גם 'מעשה בגידה': "מדוע דָּרַךְ רְשָׁעִים צִלְחָה, שָׁלוּ [כלומר היו שלווים] כָּל בְּגָדֵי בְּגָד" (ירמיהו יב, א). כך גם מובן הקשר בין **מְעִיל** ל**מְעִילָה** או **למעיל**.

אם אדם מתהדר בכבוד שאינו ראוי לו, אומרים עליו שהוא לובש **אֶצְטְלָה** לא לו. **אֶצְטְלָה** היא מעין גלימה או אדרת, והיא נשאלה לעברית של לשון חכמים מן היוונית. גם כשאדם עושה מעשה לא טוב ומנסה לשוות לו מראה תמים, נאמר עליו שהוא עושה את מעשיו **באצטלה** אחרת. דרך אחרת לומר זאת היא שהאיש עשה את מעשיו **במסווה** של פעולה תמימה, שהרי גם **מִסְוָה** (מן השורש סו"י) הוא סוג של כיסוי – משה כיסה במסווה את פניו בךדתו מהר סיני עם לוחות הברית משום שקרן עור פניו ובני ישראל יָרְאוּ מפניו (שמות לד, כט–לה). מן השורש הזה יש לנו בעברית החדשה הפועל **הסווה** והמילה **הסוואה**, ובלשון המקרא מזדמנת ממנו

בברכת יעקב ליהודה המילה **סוּת** (בראשית מט, יא). גם מילה זו נרדפת ללבוש כפי שמעלה התקבולת: "כִּפְסֵס בִּינִי לְבָשׁוֹ וּבָדָם עֲנָבִים סוּתֵהּ". בעברית החדשה בחרו הבוטנאים במילה **סוּת** לציון קליפת העץ, שהיא מעין לבוש העץ.

פועלי הלבשה ופריטי הלבוש משמשים בעברית גם בהשאלה: כפי שאדם יכול לעטות בגד או שריון, הוא גם יכול ללבוש תכונות מתכונות שונות: "צִדְקָה לְבָשְׁתִּי וַיִּלְבָּשֵׁנִי, כְּמְעִיל וְצִנִּיף מְשֻׁפָּטִי" אומר איוב (כט, יד), ועל אשת החיל נאמר "עוֹזֵה וְהִדָּר לְבוּשָׁה" (משלי לא, כה). גם ירושלים יכולה ללבוש לבוש מושאל: "עוֹרֵי עוֹרֵי לְבָשֵׁי עֵצִים צִיּוֹן, לְבָשֵׁי בְּגָדֵי תַפְאֲרֶתָךְ יְרוּשָׁלַם עִיר הַקִּדְשִׁי" (ישעיהו נב, א). ועל האל נאמר: "ה' מֶלֶךְ גָּאוֹת לְבָשׁ לְבָשׁ ה' עֵז הַתְּאֲזָר" (תהלים צג, א).

במובאה האחרונה מזדמן לנו הפועל **התאזר** הקשור אל **אָזַר**. במקור **אָזַר** הוא חגורה, וברור גלגול המשמעות מחגורה לרצועת אדמה בימינו (השוו לצירוף 'רצועת הביטחון'; בספרות ימי הביניים אָזַר משמש בהקשר של גלגל המזלות). כשם שחוגרים חגורה, אוזרים אָזַר: אליהו הנביא מתואר כ"אִישׁ בְּעַל שַׁעַר וְאָזַר עוֹר אָזַר בְּמִתְנִיּוֹ" (מלכים א כב, ח), ומכאן שבהשאלה אפשר לְאָזַר חֵיל (כלומר כוח, עוז, גבורה; שמואל א ב, ד) או שְׂמֵחָה (תהלים ל, יב) כפי שאפשר לחגור גֵיל (תהלים סה, יג). בימינו נוהגים לְאָזַר אומץ, ומי שנאלץ לחכות זמן רב צריך להתאזר באורך רוח או בסבלנות.

קול המון

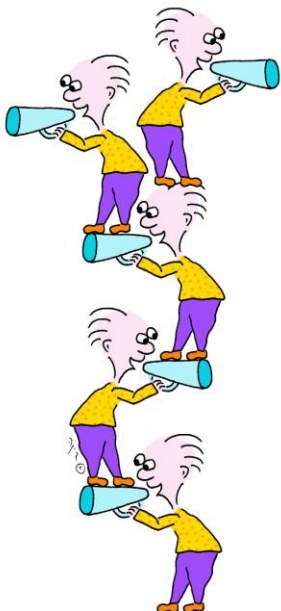
כאשר **ההמון** ממלא את הרחוב, או אומרים שהרחוב **הומה** – ולא במקרה. הפועל המקראי **הָמָה** מציין ביסודו השמעת קול. הוא קרוב בצלילו ובמשמעותו למילים **מְהוּמָה**, **נְהוּמָה**, **הָמָם**, **הָמָהוּם** ועוד, ואפילו לפועל האנגלי hum (זְמִזְמָה, השמיע נהימה). מקובל לומר כי מילים אלו נוצרו כחיקוי לקול הטבעי שמשמיעים בעלי חיים בשעת צרה והתרגשות. ואכן בתנ"ך אנו פוגשים כמה בעלי חיים הומים: "נְהַמָּה כְּדָבִים בְּלִנְיָ" (ישעיהו נט, יא), "יְהַמּוּ כַכָּלֵב" (תהלים נט, טו), "כִּי־נִי הַגְּאִיּוֹת כָּלֶם הַמּוֹת" (יחזקאל ז, טז). ולא רק הם: הים הַמּוֹמָה, הקריה הַמּוֹמָה והעיר הַמּוֹמָה; המיית הלב והנפש היא ביטוי לערגה ולהשתוקקות.

המילה **הַמּוֹן** קשורה אף היא לענייננו, ופירושה היסודי הוא רעש וקול. לאחר הבצורת הממושכת בימי אליהו התבשר אחאב מלך ישראל על הגשם העומד לרדת: "וַיֹּאמֶר אֱלֹהָיו לְאַחָאָב עֲלֶה אֲכַל וְשִׁתֵּה כִּי קוֹל הַמּוֹן הַגֹּשֶׁם" (מלכים א יח, מא). שימוש דומה במילה **הַמּוֹן** לתיאור שאונם של המים בא בשיר הילדים הידוע 'היורה' מאת יחיאל הלפרין: "גשם גשם משמים קול המון טיפות המים".

המילה **הַמּוֹן** נושאת גם משמעות של 'קיבוץ גדול של אנשים', כגון בדברי העידוד של חזקיהו מלך יהודה לאנשיו: "חִזְקוּ וְאִמְצוּ אֶל תִּירְאוֹ וְאֶל תַּחַתּוֹ מִפְּנֵי מֶלֶךְ אֲשׁוּר וּמִלִּפְנֵי כָל הַהַמּוֹן אֲשֶׁר עִמּוֹ כִּי עִמָּנוּ רַב מִעִמָּו" (דברי הימים ב לב, ז). את הקשר בין שתי משמעויותיה של המילה **הַמּוֹן** – רעש וקהל אנשים – מסביר הפרשן שמואל דוד לוצאטו (שד"ל) בפירושו לביטוי "אֵב הַמּוֹן גּוֹזִים" בבראשית יז, ד: "עיקר הוראתו מהומה וקול שאון, והושאל על ריבוי בני אדם ובעלי חיים כי בהיות רבים מהם זה אצל זה, גורמים קול שאון". מאוחר יותר התרחבה משמעותה של המילה **הַמּוֹן** לציון דברים רבים בכלל, כפי שהוא מסביר בהמשך דבריו: "ואחר כך הושאל גם לריבוי עניינים שאינם בעלי חיים". ומן המילה **הַמּוֹן** במשמעות של קהל גדול נוצר בימי הביניים שם התואר **הַמּוֹנִי** שפירושו 'פשוט וגסי', 'השייך להמונים'.

קשר דומה בין רעש ובין ריבוי של אנשים קיים כנראה גם במילים **קָהַל** ו**קוֹל**. לשתי המילים שורשים קרובים, שלעתים אף מתחלפים ביניהם. בירמיהו נא, נה נזכר הצירוף "קוֹל גְּדוֹל" במשמעות של 'קהל גדול', ואילו את הצירוף "קְהֵלָה גְּדוֹלָה" בנחמיה ה, ח יש המפרשים במשמעות 'קול גדול', 'קול גערה'. אם אמנם כך, היחס בין קול לקהל דומה ליחס שבין נור לנְהָרָה (המציינים שניהם אור) ובין לְמוֹל למוֹהֵל.

נסיים בפסוק המשתמש בשורש המ"י בשתי משמעויותיו לצד מילים נוספות בעלות צליל דומה, כדי ליצור משחק מילים של "לשון נופל על לשון". בסוף פרק יז בספר ישעיהו באה נבואה קצרה העוסקת במפלתם של צבאות גדולים – אולי צבאותיו של סנחריב מלך אשור. את ההמון הגדול הזה הנביא מדמה למי הים הגועשים והסוערים: "הוֹי הַמּוֹן עַמִּים רַבִּים בְּהַמּוֹת עַמִּים יְהַמּוּן...".

איגרת לתלמידים

מילת השבוע

הפרי ופרי מעליו

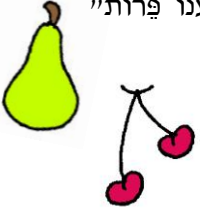
אם נחפש בקונקורדנצייה לתנ"ך את המילה פְּרִי, ניווכח כי היא מופיעה בו יותר ממאה פעמים – וכולן בלשון יחיד. כפי שכותב חוקר הלשון גד בן-עמי צרפתי, פְּרִי הוא ביסודו שם קיבוצי שמשמעותו 'יבול', 'תנובת הצמח': "וּנְתַנָּה הָאֶרֶץ יְבוּלָה וְעַץ הַשָּׂדֶה יִתֵּן פְּרִיּוֹ" (ויקרא כו, ד). רק בלשון חכמים קיבל הפרי משמעות של יחידה אחת, ואז נוצרה לו צורת הרבים פְּרוֹת. במשנה ברכות ו, א נאמר: "על פְּרוֹת האילן הוא אומר: בורא פרי העץ". במִטְבֵּעַ הברכה באה המילה פְּרִי על דרך לשון המקרא, ואילו המשנה עצמה נוקטת את צורת הרבים פְּרוֹת. גם העץ הנזכר בברכה אופייני ללשון המקרא, לעומת האילן האופייני ללשון חכמים.

מבחינה בוטנית פרי הוא איבר הצמח המכיל את הזרעים. על פי זה גם מלפפון ועגבנייה הם פְּרוֹת. ואולם בחיי היום-יום אנו נוהגים להבחין בין פְּרוֹת לירקות לפי הטעם: הפְּרוֹת מתוקים ומשמשים לקינוח הסעודה ולתקרובת. הבחנה אחרת בין סוגי פְּרוֹת היא ההבחנה ההלכתית: על פְּרוֹת של אילנות רב-שנתיים מברכים "בורא פרי העץ" ועל שאר הפְּרוֹת "בורא פרי האדמה".

למילה פְּרִי מקום של כבוד בלשונו גם מחוץ לגן ולפרדס. היא מציינת את צאצאי האדם והבהמה, בעיקר בצירוף 'פרי בטן': "בְּרוֹךְ פְּרִי בְטֶנֶךָ וּפְרִי אֲדָמְתֶךָ וּפְרִי בְהֶמְתֶּךָ..." (דברים כח, ד). העץ העושה פְּרוֹת הוא משל לאדם המצליח: "וְהָיָה כְּעֵץ שֶׁתּוֹלַע עָלָיו פְּלִגִּי מִיּוֹם אֲשֶׁר פְּרִיּוֹ יִתֵּן בְּעֵתוֹ וְעָלְהוּ לֹא יָבוֹל וְכָל אֲשֶׁר יַעֲשֶׂה יִצְלִיחַ" (תהלים א, ג). בהשאלה פְּרִי פירושו רווח ותוצאה: "וְנִלְתֵת לְאִישׁ כְּדַרְכָּיו כְּפִרְי מַעַלְלָיו" (ירמיהו יז, י), "אלו דברים שאדם אוכל פְּרוֹתֵיהֶם [=רווחיהם] בעולם הזה, והקרן [=השכר הבסיסי של המצווה] קיימת לו לעולם הבא" (משנה פאה א, א). גם בלשונו היום הפרי משמש במשמעות זו: 'מאמציו נשאו פְּרִי', 'ההשקעה הניבה פְּרוֹת', 'פְּרִי מחקר של שנים', 'ספר מפְּרִי עטו', 'פְּרִי המקרה' ועוד.

אל המילה פְּרִי קשור הפועל פָּרָה, לְפָרוֹת, המציין התרבות והעמדת צאצאים. ידועה ברכתו של אלוהים לאדם: "וּנְבָרַךְ אֹתָם אֱלֹהִים וַיֹּאמֶר לָהֶם אֱלֹהִים פְּרוּ וּרְבוּ וּמְלֵאוּ אֶת הָאָרֶץ..." (בראשית א, כח), ועל ישראל במצרים נאמר: "וַיִּבְנֵי יִשְׂרָאֵל פְּרוּ וַיִּשְׂרְצוּ וַיִּרְבּוּ וַיַּעֲצֲמוּ בְמֵאֵד מְאֹד וַתִּמְלֵא הָאָרֶץ אֹתָם" (שמות א, ז). כמו המילה פְּרִי, גם הפועל פָּרָה משמש במשמעות מושאלת: קָרַקַע פּוֹרְיָה או פָּר פּוֹרְיָה הם מקום – מוחשי או מופשט – שיש בו בסיס נוח להיווצרות או להתרבות של תופעה מסוימת. משורר הכותב שירים רבים נחשב משורר פּוֹרְיָה, ולאחר פגישה מוצלחת אומרים שהשיחה הייתה פּוֹרְיָה או פּוֹרְיָה.

עץ הנותן פְּרוֹת נקרא עֵץ מַאֲכָל או אֵילָן מַאֲכָל, ועץ שאינו נותן פְּרוֹת נקרא אֵילָן סָרְק (מילה זו קשורה כנראה למילה רִיק). ולפי אמרתו של אחד מחכמי התלמוד הבבלי, לא לנצח יתקיים הבדל זה שבין העצים: "עתידין כל אילני סרק שבארץ ישראל שיטענו פְּרוֹת" (כתובות קיב ע"ב).

על הגשם והרוח

הגשם והרוח אופייניים שניהם לימות החורף וקשורים זה בזה משכבר הימים. בהזכרת גשמים בתפילה אומרים: "מְשִׁיב הָרוּחַ וּמוֹרִיד הַגֶּשֶׁם". ומוכר מאוד הפתגם: "נְשִׂאִים רוּחַ וְגֶשֶׁם אֵין – אִישׁ מִתְהַלֵּל בְּמִתַּת שֶׁקֶר" (משלי כה, יד), כלומר: אדם המבטיח לתת ואינו מקיים דומה לעננים (=נשיאים) ורוח שאין עמו גשם. המילה רוּחַ מציינת ביסודה משב אוויר ונשיפת אוויר. לצד המשמעות היסודית, המילה 'רוח' משמשת במשמעויות מושאלות מימי קדם ועד ימינו: נשמה וחיים, כוחות נפש וכדומה. בפיוט 'אדון עולם' אנו אומרים "בְּיָדוֹ אֶפְקֵד רוּחִי" – על פי תהלים לא, ו. המשמעויות המושאלות רווחות מאוד בניבים, כגון 'מְשַׁל בְּרוּחוֹ' (התאפק), 'אֶרְכֵךְ רוּחִי' (סבלני), 'מורת רוח' (חוסר נחת), 'שְׁאֵר רוּחִי' (השראה, אצילות) – כל אלה שאובים מן התנ"ך; 'נכנסה בו רוח שטות' – מספרות חז"ל; וצירופים שהתחדשו בדורות האחרונים: 'מצב רוח', 'רוח החוק' ועוד.

בספרות הפילוסופיה של ימי הביניים נוצרו על פי הערבית שם התואר רוּחָנִי והשם המופשט רוּחָנִיּוּת לציון דברים השייכים לרוח, היפוכם של 'חומרי' ו'חומריות'.

עוד ניגוד של רוּחָנִיּוּת הוא גֶשֶׁמִּיּוּת. אך הגֶשֶׁם שממנו נוצרה מילה זו אינו קשור כלל לטיפות המים הנוטפות מן העבים. בארמית גֶשֶׁם פירושו 'גוף', ופה ושם חדרה משמעות זו לעברית במילה גֶשֶׁם. אך התפשטותה העיקרית הייתה בספרות הפילוסופיה של ימי הביניים בעקבות המילה הערבית המקבילה גִּיסַם. גם מילה זו פירושה 'גוף', ובהרחבה 'חומר', 'דבר ממשי במציאות'. נוסף על גֶשֶׁמִּי וגֶשֶׁמִּיּוּת, נוצרו מִגֶּשֶׁם במשמעות 'גוף' המילים מִגֶּשֶׁם (בעל גוף ומכאן מסורבל, כבד תנועה), הַגֶּשֶׁמָה (ייחוס תכונה מוחשית לדבר מופשט, וכיום – מימוש, ביצוע), הַתְּגִשְׁמוּת ועוד.

אולי בגלל פוריותו של השורש גש"ם במשמעות 'גוף' ו'חומר', מעטות בלשוננו היום מילים משורש זה במשמעות 'מים מן השמים'. כדי למלא את הצורך ביצירת מילים הקשורות לגשם במשמעות 'טיפות מים', העברית החדשה נעזרת במילה אחרת, גם היא מן התנ"ך, הנחשבת ספרותית יותר בלשוננו: מָטָר. ממנה

התחדשו מְטָרִיָה, מְמַטְרָה ומְמַטְרִים, ובשימוש מושאל מְטָר חצים, 'מָטָר אבנים'. מן מָטָר נגזר הפועל הַמְטִיר, והוא משמש כבר בתנ"ך לא רק בקשר לגשם: "וְהָיָה הַמְטִיר עַל סָדִים וְעַל עֲמָרָה גְפְרִית נְאֻשׁ" (בראשית יט, כד), ומכאן הניב המשמש בימינו: 'המטיר עלייך אש וגפרית' המציין ביטוי של כעס ונזיפה.

מה בכל זאת הצמיח הגשם? החזאים בימינו אומרים לעתים שצפוי יום גְשׁוּם וסוער. בדברי ירמיהו נגזר מן גֶשֶׁם הפועל הַגְשִׁים (המקביל ל'המטיר'): "הִיֵּשׁ בְּהַבְלֵי הַגּוֹזִים מִגֶּשְׁמִים?" (יד, כב), כלומר 'אין בפסילי הגויים כוח להוריד גשם'. נעמי שמר בשירה 'כמו חצב' משחקת בכפל המשמעות של השורש גש"ם: "וּכְמוֹ עֵנָן לְהַתְּגַשֵּׁם מַעַל חֶלְקֵת שְׂדֵה רִיקָה וְלִהְבִּיא לְרַגְבִּים אֶת הַבְּשׂוּכָה הַיְרֻקָה" – הענן מגשים את עצמו בהורדת הגשם. אין לנו אלא ליחל לעננים מתגשמים, לימים גשומים ולרוחות טובות.

עניין של השקפה

השורש שק"ף משמש בעברית עוד מימי התנ"ך. שם מספרים לנו על נשים הנשקפות, כלומר מביטות, בעד החלון. אחת מהן היא אם סיסרא: "בַּעַד הַחֲלוֹן נִשְׁקָפָה וַתִּיבַב אִם סִיסְרָא בְּעַד הָאֶשְׁנָב, מְדוּעַ בִּשְׁשׁ רֶכְבּוֹ לְבֹא, מְדוּעַ אַחֲרָיו פְּעָמֵי מֶרְכָּבוֹתָיו" (שופטים ה, כח). אבל יש גם מי שנשקפת במשמעות 'נראית': "מי זאת הנשקפה כמו שחר יפה כלבנה ברה פחמה" (שיר השירים ו, י). אם כן הפועל נשקף הוא דו-כיווני – 'רואה' ו'נראה'. כך גם כיום, בעיקר בהקשר של נוף ומראות: 'מהבית נשקף נוף מרהיב' או 'הבית נשקף אל נוף מרהיב'. משמעות נוספת של 'נשקף' עולה מן הפסוק "כי רעה נשקפה מצפון ושבך גדול" (ירמיהו ו, א); 'נשקפה' כאן פירושה 'צפויה', 'עתידה לבוא', וכיום: 'לא נשקפת לו סכנה'; 'נשקף לה עתיד מזהיר'.

הפועל השני המצוי בתנ"ך הוא השקיף – בדרך כלל במשמעות של ראייה מגבוה: "אלהים משמים השקיף על בני אדם לראות היש משפיל דרש את אלהים" (תהלים נג, ג). גם בעברית החדשה משקיפים בעיקר מגבוה או מרחוק. מכאן גם שם הפעולה 'השקפה' שקיבל כבר בימי הביניים משמעות מושאלת של 'התבוננות שכלית', 'עיון' ואחר כך 'דעה קבועה' ו'דרך ההסתכלות על הדברים'.

השורש העתיק שק"ף תרם לעברית החדשה כמה חידושי לשון הקשורים לראייה. בשנת תר"ן (1890) הציע המורה חיים ליב חזן בעיתון הצפירה כמה הצעות לחידושי מילים בעברית, ובהן משקפיים:

את כלי הזכוכית אשר נשים על עינינו למען היטב ראות אשר הרכיבו לשמו מלים שונות בדרכים שונות: כלי מחזה, כלי ראות, כלי ראי, בתי עינים – עלה על לבי לקרא משקפים. – הנה איש לא יכחש, כי טוב שם

בן מלה אחת משם מרבה מלים; ... אך מדוע בחרתי בשרש שקף... יוכל היות כי בחרתי בו למען דמותו למלה היונית skopéo [=לראות, להבחין] הבאה בשמות כל כלי הראות בלשונות אירופא, כמו טלסקופ [טלסקופ], מקרסקופ [מיקרוסקופ], קלדסקופ [קלידוסקופ] וכמוהם.

כמו המשקפיים חודשו מן השורש שק"ף המילים משקפת (חידושו של בן-יהודה שפון מלכתחילה לטלסקופ), ובהמשך שקף ושקופית, וכן תשקיף ומשקיף וגם תשקפת (פרספקטיבה).

נוסף על יסוד הראייה המשותף למשקפיים ולמשקפת, לשקף ולשקופית – ארבעתם עשויים מחומר שקוף. המילה שקוף גם היא מקורה בתנ"ך, אלא שמשמעותה שם עמומה משהו: "ניעש לבית חלוני

שקפים אטמים" (מלכים א ו, ד). במאה התשע-עשרה גויסה המילה 'שקוף' לציון תכונתו של חומר חדיר לאור, שאפשר לראות בעדו. בעברית שלנו היום שם התואר שקוף והשם המופשט שקיפות משמשים מצד אחד במשמעות 'דבר גלוי ונראה לעין כול', כגון שקיפות בקבלת החלטות, ומצד שני 'דבר שאין רואים אותו כלל', כגון אנשים שקופים – אנשים בלתי נראים.

אל הפעלים העתיקים נשקף והשקיף הצטרפו בדורות האחרונים שקף והשתקף: מראה פניו של אדם עשוי לשקף את מצב רוחו, וכשיש חשש לדלקת ראות עושים שיקוף ראות. דמותנו משתקפת במראה, והשורש שק"ף הוא דוגמה מרתקת להשתקפות של העברית העתיקה בעברית החדשה.

מדברים בשפת הגוף

איברי גוף האדם הם מקור רב השראה למילים, לפעלים, לניבים ולשימושי לשון. כשהתבונן האדם על סביבתו הוא תיאר את הנוף במושגים הלקוחים מגופו. כך אנו מוצאים בתנ"ך את הצירופים 'ראש ההר', 'צלע ההר', 'כַּתְּף הַהַר', 'שן הסלע', 'שפת הנחל', 'לב הים' ו'לשון ים', ובספרות ימי הביניים 'רגלי ההר'. בעברית החדשה הצטרפו אליהם הצירופים 'גב ההר', 'פני השטח', 'פני הים' וגם 'אצבע הגליל' על פי צורת האזור במפה. האיברים – ובעיקר הגפיים – שימשו בימי קדם כלי מדידה, ולכן כמה יחידות מידה קרויות על שמם. בתיאור קומתו הנישאה של גלית נאמר: "וַיֵּצֵא אִישׁ הַבְּנִים מִמַּחְנוֹת פְּלִשְׁתִּים, גְּלִית שָׁמוּ מִגַּת, גָּבְהוּ שֵׁשׁ אַמּוֹת וְזָרְתִּי" (כנראה כשלושה מטרים; שמואל א יז, ד). האמה, שהייתה יחידת האורך המרכזית בתנ"ך ובספרות חז"ל, אף הניבה כמה ביטויים ובהם 'ד' אמות' ו'אמת מידה'. ומלשונות אירופה קיבלנו בעת החדשה את הַרְגֵל לציון מידת גובה.

כמה משמות האותיות הם שמות של איברים, והם משקפים את צורתן של האותיות העתיקות שהיו ביסודן ציורים: **ל** – יו"ד (יד), **כ** – כ"ף, **ע** – עי"ן, **ר** – רי"ש (ראש) ועוד. היותם של איברי הגוף בתשתית לשוננו בא לידי ביטוי בנוכחותם הבולטת באחת מקבוצות המילים הבסיסיות ביותר בשפה – מילות היחס: ליד, על יד, על ידי; לרגל; לפי; על פי (מן פה); לפני; מפני (מן פנים); בעקבות, עקב; לגבי, על גבי (מן גב).

שמות האיברים הם גם מקור לשמות פריטי לבוש כגון מצחייה, כתפייה וצווארון, ולשמות אביזרים כגון עינית, פייה, פומית (מן פום = פה בארמית) אזניות, ידית ורגלית.

נוסף על שימושים אלו באיברי הגוף, לשוננו גזרה וגוזרת מהם פעלים להבעת פעולות הקשורות בהם: מי שמטה אוזן – **מַאֲזִין**, כפי ששוררה דבורה: "שָׁמְעוּ מְלָכִים הַאֲזִינוּ רִזְנִים" (שופטים ה, ג), וכיום **מַאֲזִינִים** הם מי שמקשיבים לרדיו או לקונצרט. **מְרַגֵּל** הוא מי שהולך ממקום למקום ברגליו ואוסף מידע: "וַיִּשְׁלַח יְהוֹשֻׁעַ בֶּן נוּן מִן הַשְּׂטִים שְׁנַיִם אַנְשִׁים מְרַגְלִים חֹרֵשׁ לֵאמֹר לָכוּ רְאוּ אֶת הָאָרֶץ וְאֶת יְרִיחוֹ" (יהושע ב, א). בלשון התנ"ך **בָּרַךְ** פירושו כרע על ברכיו, ועל עבד אברהם נאמר "וַיִּבְרַךְ הַגְּמָלִים מִחוּץ לְעִיר אֶל בְּאֵר הַמַּיִם" (בראשית כד, יא), כלומר הורידם על ברכיהם. יש הקושרים אף את הפועל **בָּרַךְ** לכריעת הברך. המשלך בידו אבן וכדומה – **מִיָּדָה**. וספר משלי תרם לנו את הפועל **הִלְשִׁין** מן לשון: "אַל תִּלְשֵׁן עִבְדְּךָ אֶל אֲדֹנָיו כִּי יִקְלַלְךָ וְאִשְׁמֶתְךָ" (ל, ז).

בלשון חז"ל נוצר מן המילה עין הפועל **עִין** לציון התבוננות מעמיקה. עוד נוצר בה הפועל **הִצְבִּיעַ** מן המילה אֶצְבַּע, ובימינו הורחב שימושו להצבעה בפתקים בקלפי, להצבעה אלקטרונית ועוד. פועל אחר הגזור מאיבר גוף הוא **עָקַב** – הלך בעקבות משהו – מן עָקַב (בתנ"ך עָקַב פירושו 'רימה'). האף והנחיריים תרמו לעברית את הפועל **אָנַף** (הָגַז) ואת הפועל **נָחַר**, והעברית החדשה העשירה את הרשימה בפועל **הִכְרִיס** – השמין, העלה פֶּרֶס, ובצמד **מְרַפֵּק** ו**הִתְמַרְפֵּק** – נדחף בעזרת מרפקיו.

איגרת לתלמידים

מילת השבוע

החכם עיניו בראשו

הקשר בין ראייה לחכמה מובע בצורה מפורשת בפסוק הנודע מקהלת: "הַחֲכָם עֵינָיו בְּרֹאשׁוֹ וְהַפְּסִיל בְּחֹשֶׁךְ הוֹלֵךְ" (ב, יד). קשר זה קיים בלשונות רבות. לדוגמה: המילה היוונית idein ומקבילתה הלטינית videre – פירושו 'לראות' וגם 'לדעת', ובאנגלית אומרים "I see" במשמעות 'אני מבין'.

הידיעה הראשונה של האדם מתוארת כפקיחת עיניים: "כִּי יִדַע אֱלֹהִים כִּי בְיוֹם אֶכְלָכֶם מִמֶּנּוּ וְנִפְקַחוּ עֵינֵיכֶם וְהִייתֶם בְּאֵלֵהֶם יִדְעִי טוֹב וְרָע... וַתִּפְקַחְנָה עֵינָיו שְׁנֵיהֶם וַיִּדְעוּ כִּי עִירָמִם הֵם וַיִּתְפָּרוּ עֲלֵה תְאֵנָה וַיַּעֲשׂוּ לָהֶם חֲגֹרֶת" (בראשית ג, ה-ז).

הפועל **רָאָה** עצמו משמש גם לראייה שכלית: הבנה, ידיעה, הערכה נכונה, חשיבה. למשל: "לָמָּה צָמְנוּ וְלֹא רָאִיתָ עֵינֵינוּ נִפְשָׁנוּ וְלֹא תִדְעֶ" (ישעיהו נח, ג).

גם כמה ניבים קושרים את הראייה לפעולה שכלית:

טחו עיניו מראות – 'לא הבחין במתרחשי' 'לא העריך נכון את המציאות' (על פי ישעיהו מד, יח: "לֹא יָדְעוּ וְלֹא יָבִינוּ כִּי טַח מִרְאֹת עֵינֵיהֶם מִהַשְׁכִּיל לְבַתָּם");

צא וראה, בוא וראה – 'שים לב', 'תן דעתך' (מלשון חז"ל);

הרחיק ראות – 'ראה למרחוק', 'העריך נכון את הצפוי' (על פי לשונות אירופה).

אחד השורשים המגלמים את שתי המשמעויות הוא השורש **בין**. במשמעות של ראייה יש לנו הפועל **התבונן** ובמשמעות של חכמה הפועל **הבין** וכן **נבון**, **תבונה**, **בינה** ו**תבונה** וכמובן הצירוף **כמובן**. בתנ"ך הפועל **התבונן** משמש גם במשמעות של הבנה: "יָדַע שׁוֹר קִנְהוֹ, וְחִמּוֹר אָבוֹס בְּעֲלָיו, יִשְׁרָאֵל לֹא יָדַע, עַמִּי לֹא הִתְבּוֹנָן" (ישעיהו א, ג).

שורש נוסף הנושא את שתי המשמעויות הללו הוא **שכל/סכל**: **שָׁכַל**, **מִשְׁכִּיל** ו**השִׁכְּלָה** מכאן והסתכל מכאן. הפועל **הסתכל** – הגזור מן **שָׁכַל** – מוכר לנו מן הארמית של המקרא: **מִשְׁתַּכֵּל** (דניאל ז, ח). לעברית הוא חדר בתקופת חז"ל בהשפעת הארמית שבה הוא פועל רגיל. הכתיב בסמ"ך הוא כדרך לשון חכמים במילים רבות (אירוסין, תפיסה ועוד). נעיר כי לצד המילים מן השורש הזה המביעות חכמה יש מילים המביעות את ההפך: **סָכַל**, **סְכָלוּת**. ואולם מבחינה היסטורית ייתכן שמדובר בשני שורשים נבדלים.

ומיהו **פיקח**? מי שעניו פקחות ממש, ההפך מן עיוור, ומי שעניו פקחות במשמעות מושאלת, כלומר חכם. הנה שני פסוקים המלמדים על ההקבלה: "וְשִׁחַד לֹא תִקַּח כִּי הַשִּׁחַד יַעֲזֹר פְּקָחִים..." (שמות כג, ח); "וְלֹא תִקַּח שִׁחַד כִּי הַשִּׁחַד יַעֲזֹר עֵינֵי חֲכָמִים..." (דברים טז, יט).

הראייה קשורה לא רק לחכמה השכלית אלא גם לחכמה הנבואית. לכן הנביא נקרא גם **רוֹאֵה** ו**חוֹזֵה**; שלושתם התכנסו בפסוק אחד בדברי הימים: "וַיְדַבְּרֵי דָוִד הַמֶּלֶךְ הָרֵאשִׁינִים וְהָאַחֲרָנִים הַנֶּסֶם פְּתוּבִים עַל דְּבָרֵי שְׁמוּאֵל הָרֹאֶה וְעַל דְּבָרֵי נֶתָן הַנְּבִיא וְעַל דְּבָרֵי גֵד הַחֹזֵה" (א כט, כט). **חזון** הוא מראָה שרואה הנביא, ומכאן גם דבר הנביא. ובימינו חזון הוא שאיפה אידיאלית של אדם, של ארגון או של חברה. נסיים בפסוק ממשלי בן סירא: "בָּאִין אִישׁוֹן יַחְסֹר אֹר, וּבָאִין דַּעַת תַּחְסֹר חֲכָמָה" (ג, כה).

עם הפנים קדימה

לעת העתיקה אנו קוראים ימי **קָדִים** ולהתפתחויות שהעת החדשה מביאה עמה אנו קוראים **קִדְמָה**. אדם שחי בתקופה הפְּרָה-היסטורית מכונה בפינו האדם ה**קִדְמוֹן**, ואדם נאור במיוחד נחשב לאדם **מִתְקַדֵּם**. הא כיצד?

המשמעות המקורית של המילה **קָדִים** היא 'לפנים', 'ההפך מן אחר'. שמותיהם העתיקים של הכיוונים נולדו מנקודת ראותו של אדם המביט אל כיוון זריחת השמש. לכן נקרא צד מזרח **קָדִים** או **קָדִים**, צד מערב אַחֲרֹר, צד צפון שְׂמָאל, וצד דרום יָמִין או תֵּימָן. ה**ים הקדמוני** הנזכר בתנ"ך הוא ים המלח שבמזרח, וה**ים האחרון** הוא הים התיכון שבמערב.

אך השורש קד"ם משמש לא רק בתחום הגאוגרפי, אלא גם בתחום הזמן. מילים רבות הגזורות ממנו מציינות דברים שהיו בעבר או דברים הבאים לפני דברים אחרים, כלומר בהתחלה: **קָדוּם**, **קָדִים כַּל**, **קִדְמוֹן**, **מִקְדָּם** ועוד. שימוש זה מבוסס כנראה על התפיסה העתיקה שראתה את העבר כדבר שנמצא לפני משום שהוא גלוי ואפשר לראותו, ואת העתיד כדבר שנמצא מאחור משום שהוא סמוי מן העין. ואכן, השורש אח"ר משמש לעתים לתיאור העתיד: **מֵאַחֲרֵי**, **אַחֲרוֹן** וכמובן – **אַחֲרֵית הַיָּמִים**.

גם בארמית השורש קד"ם משמש במשמעות של עבר והתחלה, כגון בביטוי **מִקְדָּמת דִּנְא** שפירושו המקורי 'לפני כן' וכיום משמש במשמעות 'מימי קדם', 'מן העבר הרחוק'. בארמית הבבלית נוצרה מן השורש קד"ם הצורה **קָמָא** בהבלעת הדל"ית. מכאן שמה של המסכת הראשונה משלוש המסכתות במשנה ובתלמוד העוסקות בדיני נזיקין: **בְּבֵא קָמָא** – ('ה)שְׁעַר (ה)רֵאשׁוֹן'. ובעברית החדשה נוצרה המילה **קָמָאִי** שפירושה קדום, ראשוני.

כפי שראינו, בלשונונו היום השורש קד"ם משמש גם במשמעות הפוכה – לציון דברים המאוחרים בזמן – כגון במילים **מִתְקַדֵּם** ו**קִדְמָה** (חידושו של אליעזר בן-יהודה). מילים אלו נוצרו מנקודת מבט שונה: הסתכלות לכיוון שאליו צועדים בציר הזמן. בדומה לכך גם המילה **לְפָנִים** משמשת בשתי ההוראות: "מה שעומד **לפנינו**" מתייחס לעתיד, ואילו **לְפָנִים** פירושו 'בעבר' ובעיקר 'בעבר הרחוק'.

ואולם גם בעברית החדשה שימושיו העיקריים של השורש קד"ם הם במשמעות של עבר והתחלה, ולא רק במילים שירשנו מימי קדם. הנה כמה דוגמאות: **קָדִים** – תחילת שנתחדשה על פי קָדִים הארמית ('לפני') ומשמשת חלופה לתחילית הלועזית pre-: 'קדם-היסטורי', 'קדם-צבאי' ועוד; **תְּקַדִּים** – מקרה שהיה ומשמש דוגמה למקרים דומים בעתיד (חידושו של איתמר בן אב"י); **קִדְמָת** – תוספת הבאה בראש מספר או מילה; **מִקְדָּמָה** – תשלום שניתן מראש.

נסיים בשניים מחידושיה של האקדמיה ללשון העברית משורש זה: **קִדְמוֹן** (פְּרוֹמוֹ) – פרסומת הבנויה מקטעים הנותנים טעימה מסרט או משדר שיוצגו בקרוב; **אֶקְדָּם** (אֶפְרִיטִיף) – משקה כהיל שנוהגים לשתות כמִתְאַבֵּן לפני סעודה.

איך מקטינים בעברית?

כשחיפשה האקדמיה חלופה עברית ל-SMS עלתה כמתבקש המילה מסרון, 'מסר קטן' (=short message). מונח זה מצטרף לעוד מונחים שנוצרו בשלל דרכי ההקטנה שהעברית מעמידה לרשותנו.

מנגנון הקטנה אחד הוא הוספת סיומת, כמו הסיומת ון שראינו במסרון. כך גם מגבון, תנורון (טוסטר-אובן), צורון (מיקרואורגניזם). סיומת נוספת היא הסיומת ית, כגון במילים תגובית (טוקבק) כפית, מלזנית (מוטל), ובמונחי אנטומיה קרנית, רשתית. אבל הסיומות האלה לא תמיד מציינות הקטנה: מלון הוא אוסף של מילים ולא מילה קטנה, ומשאית אינה משא קטן אלא כלי רכב גדול.

מנגנון הקטנה אחר הוא הכפלה של אות או הברה מסוף המילה. למשל: חלקיק (חלק זעיר, למשל אלקטרון), סמליל (לוגו, סמל קטן), עלעל (חלק מעלה מורכב), גחלילית (חרק קטן המאיר כגחלת), עורקיק (עורק דק), גופיף ונקבובית.

ההקטנה רווחת בשמות תואר, בעיקר על ידי הכפלה, כגון שְמֵמֵן (ובנקבה שְמֵמֵנֵת), חֲמֵצֵץ, עֲגֻמִי, מְרִיר, ובצבעים: צֶהָבִי, אֶפְרָרִי וגם אֶפְרִירִי. לציון בעל חיים קטן או גור: כְּלָבֵב, שְפָפֹן, חֲתֻלִּיל, חֲזֻזִיר, דְגִיגִי; דָבָן, פִּילוֹן; ויש

המגדילים עשות ומקטינים בהקטנה כפולה: דְגִיגוֹן, פִּילפִילוֹן. הקטנה יש גם בשמות עצם אחרים: בהכפלה – שְבֵרִיר (שבר קטן), זְקֵקֵן (זקן קטן); בסיומת – סִפְרוֹן, טַפְנֵת (סיומת – נְת, צורת נקבה של ון); בהקטנה כפולה – טַפְטַפְנֵת (בלשון הדיבור).

אין זה מובן מאליו שמילים שיש בהן הכפלה של אותיות, כגון וְקִרְקֵק וְאֲדַמְדָם, מציינות הקטנה דווקא. הרי הכפלה מתאימה יותר לציון ריבוי והגברה, וכך הוא בצירופים 'קלי קלות', 'אט אט' ועוד. ואמנם במדרש פירשו חכמים את המילים המקראיות אֲדַמְדָם וְקִרְקֵק "אדום שבאדומים" ו"ירוק שבירוקים" (ספרא, תזרע). אבל בימי הביניים יש

פרשנים ומדקדקים שפירשו מילים אלו 'אדום בהיר', 'ירוק בהיר'. גם בעברית שלנו יש המשתמשים בהקלקק במשמעות 'חלק מאוד', והנפיוף מן העגה ובת זוגו הִפְהִיפָה מן המקרא הם בלי ספק יפים מאוד. הגברה יש גם בתארים המציינים תכונה "מוקטנת", כגון קִטְנָטֵן (קטן מאוד), חֲלֵשְלוֹש, דְקִיק וקָלִיל. ויש שהמילים בעלות ההכפלה מעשירות את אוצר המילים ללא משמעות מובהקת של הקטנה או הגדלה, כגון פֶּעֲלֹל ועֲרָמוּמִי.

אמצעי ההקטנה אינם באים למלא רק צורך של מינוח ותיאור, אלא הם גם דרך להבעת חיבה או להבעת זלזול. בלשון חיבה נוכל לומר 'ילדון' ו'חמדמוד', ובלשון זלזול 'פקידון' ו'גברבר'. גם המילה אֶלִילִים שבתנ"ך (במקום אֵלִים) היא לדעת רבים לשון גנאי.

השימוש הנרחב בדרכי ההקטנה בעברית החדשה מיוחס להשפעת היידיש, הרוסית והלדינו. השפעה זו ניכרת גם בשאלת צורני הקטנה וחיבה מלשונות אלו כצורתם, כגון אימאלה (מיידיש), חמורצ'יק (מרוסית), חמוריקו (מלדינו).

לסיום נתבשר מן ההקטנות היצירתיות ששם אברהם שלונסקי בפי המשרת בספרו למלכה על היצור המוזר שראו עיניו, הלוא הוא עוץ לי גוץ לי:

נְדַמְן לִי בֵיתוֹן קִטְנָטֵן כְּנֵגֵד עֵינִי, זְעֻטוֹט כְּזָה, פְּעֻטוֹט כְּזָה, בֵּית – כְּזֵית! מִנְגֵד לוֹ מְדוּרָנֵת דּוֹלְקֵת, וּמִשְׁבִּיב לְמְדוּרָנֵת מְכַרְכֵר לוֹ אֵיזָה בְּרִנְשׁוֹן, וְהוּא עֲלֵבְלוֹב כְּזָה, זְעֻרִיר כְּזָה... אֶכֶן בְּרִנְשׁוֹן קִטְנָטֵן, אִישׁוֹן-פְּזִיזוֹן כְּזָה, מִצְחִיקוֹן כְּזָה...

מרבִּים בשמחה

העברית עשירה למדיי באוצר מילותיה בתחום השמחה. עושר זה בא לידי ביטוי באבות דרבי נתן: "עשרה שמות נקראת שמחה, אלו הן: ששון, שמחה, גילה, רינה, דיצה, צהלה, עליזה, חדוה, תפארת, עליצה" (פרק לד). שש מן המילים האלה באות גם בברכה השביעית בשבע ברכות הנישואין: "...אשר ברא ששון ושמחה, חתן וכלה, גילה, רינה, דיצה וחדוה, אהבה ואחנה ושלוש ורעות".

נפתח כמובן ב**שְׂמֵחָה**. מילים מן השורש שמ"ח רווחות מאוד כבר בתנ"ך – כמאתיים ושבעים מופעים. בפורים השמחה קשורה קשר הדוק לנין, קשר המודגש במגילת אסתר: "וַיַּעֲשֶׂה אֱתוֹ יוֹם מְשֻׁתָּה וְשִׂמְחָה" (אסתר ט, יז), שהרי כידוע "נין יְשֻׁמַּח לִבָּב אֲנוֹשׁ" (תהלים קד, טו). מהשוואה **שְׂמֵחַ** מציין ביסודו עלייה ושגשוג, בדומה ל**צִמְחָה**. גם בספר משלי יש צדיקים יְשֻׁמַּח וְגַר רְשָׁעִים יִדְעֵךְ" (יג, ט).

מקצת מילות השמחה קשורות להשמעת קול. כך הוא הפועל **צָהַל**, המציין בין השאר את קולו של הסוס. גם השורש רנ"ן מציין השמעת קולות מסוגים שונים: אדם שהבריות מְרַנְּנוֹת אחריו הוא אדם שמפיצים שמועות נגדו, והמילה רָנָה יכולה לציין גם תפילה וצעקה: "שְׁמַעָה אֱלֹהִים רִנָּתִי, הַקְשִׁיבָה תְּפִלָּתִי" (תהלים סא, ב). אך שימוש העיקרי של **צהל ורנן** היה לציין קולות של שמחה, ומכאן הם קיבלו משמעות של שמחה גם בלי קשר להשמעת קול. במגילת אסתר נאמר: "וַהֲעִיר שׁוֹשָׁן

צָהַלָה וְשִׂמְחָה" (ח, טו), ובישעיהו: "**צָהַלִי וְרַנִּי יוֹשְׁבֵי צִיּוֹן כִּי גָדוֹל בְּקִרְבְּךָ קְדוֹשׁ יִשְׂרָאֵל**" (יב, ו). מילות שמחה אחרות קשורות לתנועה. את **גִּיל** מקובל לקשור לפועל בערבית המציין סיבוב ולפועל באחת מלשונות אתיופיה המציין ריקודים ושירה. שורשה של המילה **דיצה** מציין בעברית ובלשונות שמיות נוספות גם קפיצה וניתור, ויש הסוברים שהפועל **שש** – אביהם של **המשוש** ו**הששון** – מציין ביסודו ריצה ותנועה של הגוף. עוד מילה שמחה היא המילה **חדוה**, אשר חדרה ללשוננו מן הארמית. **העליזות** ו**העליצות** שייכות גם הן לתחום השמחה, ולדעת רבים מקורן בשורש יסודי אחד, שכן העיצורים ז ו-צ קרובים בהגייתם ונוטים להתחלף ביניהם, כגון בצמד זַעַק-צַעַק.

שמות פרטיים רבים לקוחים מתחום השמחה – אם משום שההורים רוצים לבטא את שמחתם על הולדת הילד, אם משום שהם רוצים שהשם יהיה איחול לעתיד. כאלו הם השמות ששון, שמחה, עליזה, דיצה, חדוה, גיל, גילי, גילה ונגל. פורה במיוחד הוא השורש רנ"ן אשר ממנו נגזרו השמות רן, רון, ירון, רונן, רונית, רוני, רינה, רינת, רננה ועוד.

יש שהשמחה מובעת על ידי דימויים ומטפורות מתחומים אחרים. אחד מהם הוא תחום האור, כפי שאפשר ללמוד מן התקבולות בספר תהלים: "**אור** זָרַע לְצַדִּיק וְלִישָׁרֵי לֵב שִׂמְחָה" (צז, יא), "פְּקוּדֵי ה' יִשְׂרִים מְשֻׁמְחֵי לֵב, מְצֻנֵת ה' בְּרַחַם מְאִירַת עֵינָיִם" (יט, ט). כך כמובן גם בפסוק הידוע ממגילת אסתר: "לִיהוּדִים הִיְתָה אוֹרָה וְשִׂמְחָה וְשִׂשׁוֹן וִיקָר" (ח, טז). כן תהיה לנו.

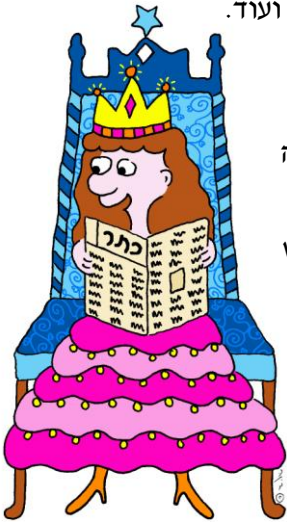

הכתר עולה לכותרות

בלשונונו היום אנו רגילים לומר שלמלכים ולמלכות יש כֶּתֶר בראשם. בלשון המקרא רגילות בעניין זה המילים נֶזֶר וְעֶטְרָה, ובעברית שלאחר המקרא יש גם פְּלִיל. הַכֶּתֶר נזכר בתנ"ך רק במגילת אסתר בצירוף 'כתר מלכות': כתרה של אסתר וכתרה של ושתי ואפילו כתרו של הסוס המלכותי.

משורש המילה כֶּתֶר יש בתנ"ך הפעלים כֶּתַר והַכְתִּיר ושם העצם כּוֹתֶרֶת. הפועל כֶּתַר פירושו הִקִּיף, סָבַב. פועל זה נזכר כבר בתיאור המלחמה בבנימין בספר שופטים: "כִּתְרוּ אֶת בְּנִימִן, הִרְדִּיפְהוּ, מְנוּחָה הִדְרִיכֶהוּ..." (כ, מג), וכך משמש גם בימינו. מקובל שהמשמעות של הקפה וסיבוב היא העומדת גם בבסיס המילה כֶּתַר.

משמעות הפועל הַכְתִּיר בתנ"ך אינה ברורה כל צורכה; החל בלשון חכמים פירושו 'שם כתר בראש', ומכאן גם 'המליך'. ובימינו מכתירים לא רק מלכים אלא גם מנצחים בתחרויות, בעלי תפקידים בכירים ועוד.

הפועל הסביל הוא הַכְתַּר, למשל 'היא הוכתרה לכלת התנ"ך', 'המנהיג הבלתי מוכתר' וגם 'הניסוי הוכתר בהצלחה' – זכה כביכול בכתר של הצלחה. מוכתר במשמעות 'ראש כפר ערבי' מקורו במילה הערבית מְחִיתָאר (= 'נבחר'), אך הוא קיבל אופי עברי בשל קרבתו בצליל, בצורה ובמשמעות לימוכתר, בעל הכתר, בעברית.

הכּוֹתֶרֶת המקראית היא חלקו העליון והמקושט של עמוד אבן, ככתוב: "וְכִתְרֹת אֲשֶׁר עַל רֹאשׁ הָעַמּוּדִים מַעֲשֵׂה שׁוֹשַׁן" (מלכים א ז, יט). המילה משמשת במשמעות זו במונחי אדריכלות עד היום. מכאן הצירוף המקראי גִּלְת הַכּוֹתֶרֶת – קישוט כדורי שבראש הכותרת, ובלשון ימינו בהשאלה 'השיא', 'החלק החשוב ביותר'. למילה כּוֹתֶרֶת ניתנו בראשית המאה העשרים שתי משמעויות חדשות. האחת: כותרת הפרח – העשויה עלים צבעוניים (לא ירוקים) – בהשראת המילה הגרמנית Krone (= כתר). השנייה: כותרת בראש ידיעה בעיתון או בראש מאמר וכדומה – בהשראת הכותרת האדריכלית. כותרת זו נולדה – כמובא אצל ראובן סיוון –

במערכת עיתון "דבר" בעצה אחת בין העורך ברל כצנלסון לסופר והעיתונאי יצחק בן-דור. ומשמעות חדשה זו של 'כותרת' חודש במונחי הספרנות המונח כּוֹתֶר – שם של פרסום.

נחזור לַכֶּתֶר. לא רק בראשיהם של בני אדם יש כתרים אלא גם בראשי אותיות: "בשעה שעלה משה למרום מִצָּאוּ להקדוש ברוך הוא שהיה קושר כתרים לאותיות" (בבלי שבת פט ע"א). כתרים אלו הם מעין קישוטים הנוספים לאותיות מסוימות בכתיבת סת"ם. ושם נוסף להם: תגים, שכן תָּנָא הוא כתר בארמית.

הביטוי קֶשֶׁר כְּתָרִים משמש גם בהוראה מושאלת: הילל, שיבח מאוד.

לסיום, נקשור כתרים לכמה אותיות ולאסתר המלכה:

זוֹרֵשׁ מַצֵּהת בַּשֵּׁצֶת שֵׁבַע לְמַלְכוּתוֹ וַיֵּאָהֵב הַמֶּלֶךְ
אֶת אֶסְתֵּר מִכָּל הַנְּעִימִים וַתִּשָּׂא זֶהוּ וְזוֹסֵד לְכַלְוֵי מִכָּל
הַבְּתוּלוֹת וַיִּשֶׂם כֶּתֶר מַלְכוּת בְּרֹאשָׁהּ וַיִּמְלִיכֶהּ

איגרת לתלמידים

מילת השבוע

מכל מקום

רבים מן הניבים המשמשים בלשונו לקוחים מן המקורות בכלל ומן התנ"ך בפרט. יש מהם המשמשים במשמעותם המקורית ויש מהם שקיבלו משמעות חדשה. קבוצה מעניינת של ביטויים שחל בהם שינוי משמעות מבוססת על שמות מקומות שהתנתקו מהקשרם הגאוגרפי והובנו כמילים כלליות, מה שהעניק משמעות חדשה לביטוי כולו.

הגיעו לעמק השווה: עמק שווה הוא שמו של עמק באזור ירושלים. הוא נזכר בסיפור מלחמתו של אברהם במלכים: "וַיֵּצֵא מֶלֶךְ כְּדִם לְקָרְאֵתוֹ... אֶל עֵמֶק שְׁוֵה הוּא עֵמֶק הַמֶּלֶךְ" (בראשית יד, יז). מקור השם 'שווה' אינו ברור, ואולם הוא התקשר בתודעת הדוברים לשוויון, ומכאן נולד הביטוי 'הגיעו לעמק השווה' במשמעות 'התפשרו', 'השתוו', 'הגיעו להסכמה'.

עד חרמה: בספר במדבר מסופר על אנשים מבני ישראל שהעפילו לעלות להר בניגוד להוראת משה וניגפו לפני אויביהם: "וַיִּכְדֵּם הָעַמְלָקִי וְהַכְנַעֲנִי הַיֹּשֵׁב בְּהַר הַהוּא וַיִּפּוּם וַיִּכְתּוּם עַד הַחֲרָמָה" (יד, מה). סיפור המעשה בא גם בספר דברים, ושם נאמר "עַד חֲרָמָה" (א, מד). כיום 'להכות עד חרמה', 'לרדוף עד חרמה', 'להילחם עד חרמה' וכדומה פירושים להביא לחיסול סופי של אויב או תופעה. ואולם בסיפור המקראי הכוונה היא שהמרדף הגיע עד לעיר חֲרָמָה שבנגב. הפירוש החדש שניתן לביטוי מבוסס על שם העיר המתקשר לחֲרָם ואולי גם על ההקשר המקראי של מלחמה ומרדף.

לבוא חשבון: לאחר שכבשו ישראל את העיר חשבון שבעבר הירדן המזרחי, נאמר: "עַל כֵּן יֵאָמְרוּ הַמִּשְׁפָּלִים בְּאֵי חֶשְׁבוֹן, תִּבְנֶה וְתִכּוֹנֶנּוּ עִיר כִּיחוּן" (במדבר כא, כז). האָמורים נקראים כאן לבוא אל העיר חשבון שנחרבה ולבנותה מחדש. בשל הזהות בין חֶשְׁבוֹן העיר והמילה חֶשְׁבוֹן (המופְרָת מספר קהלת למשל) קיבל הביטוי 'בָּא חשבון' משמעות חדשה: 'עָרַךְ חשבון', 'סיכם את הדברים' ובימינו אף 'נקם במישהו, התחשבן אתו'.

הדריך את מנוחתו: בתיאור מלחמתם של שבטי ישראל בשבט בנימין נאמר: "כִּתְרוּ אֶת בְּנֵימִן, הַרְדִּיפוּהוּ, מְנוּחָה הַדְרִיכֵהוּ..." (שופטים כ, מג). הביטוי 'מנוחה הדריכוהו' אינו ברור. יש המפרשים 'הדביקו אותו

במקום מגוריו', יש המפרשים 'רדפו אחריו עד אשר נח וחדל מלנוס', ויש הסוברים כי 'מנוחה' הוא שם של מקום. כיום 'הדריך את מנוחתו' פירושו 'הטריד אותו', 'לא נתן לו מנוח'.

סלע המחלוקת: סלע המחלוקת נזכר באחד מסיפורי המרדפים של שאול אחרי דוד: "וַיֵּלֶךְ שְׂאוּל מִצַּד הַהָר מִזֶּה וַאֲנָשָׁיו מִצַּד הַהָר מִזֶּה... וַיֹּשֶׁב שְׂאוּל מִרְדֵּף אַחֲרֵי דָוִד וַיֵּלֶךְ לְקִרְאֵת פְּלִשְׁתִּים עַל כֵּן קָרְאוּ לְמָקוֹם הַהוּא סֵלַע הַמַּחְלֻקוֹת" (שמואל א כג, כו-כז). ומפרשים שבמקום זה נחלקו ונפרדו דוד ואנשיו משאול ואנשיו. הצירוף המקראי נשתנה ל'סלע המחלוקת', וכיום הוא משמש במשמעות מטפורית של נושא הריב, העניין שעליו נחלקים.

קול ברמה: בנבואתו הידועה של ירמיהו נאמר: "קוֹל בְּרָמָה נִשְׁמָע נְהִי כִּי תִמְרוּרִים כָּחַל מִבְּכָה עַל בְּנֵיהֶם" (לא, יד). כְּמָה שבפסוק זה היא ככל הנראה שם של עיר, אולי עירו של שמואל שבנחלת אפרים. ואולם בימינו ביטויים דוגמת 'נשא קולו ברמה' 'השמיע קול ברמה' משמשים במשמעות 'השמיע דבריו בקול רם' ומכאן 'הביע מחאתו ברבים'.

שורשים נודדים

האם יש קשר בין טלפון נייד ובין חולות נודדים? בין נדנדה ובין נידוי? לכאורה כל אחת מן המילים הללו שייכת לשורש אחר: נַדַּד מן השורש נו"ד, נוֹדַד מן נו"ד, נִדְנְדָה מן נדנ"ד; נְדוּי מן נד"י (נד"ה). אך לכולם משותפות האותיות נ' וד' ומשותפת להם משמעות בסיסית של תנועה והתרחקות.

נדד

הפועל נַדַּד מציין מעבר ממקום למקום, ההפך מהתיישבות של קבע במקום אחד: "כִּצְפוֹר נוֹדְדַת מִן קְנָה פֶּן אִישׁ נוֹדַד מִמְקוֹמוֹ" (משלי כז, ח). ולא רק בני אדם מרחיקים נדוד: יש 'עופות נודדים' ו'חולות נודדים'.

הפועל נַדַּד קשור קשר עז לשינה, או ליתר דיוק לחוסר שינה: אחשוורוש מתקשה לישון אחרי הפגישה הראשונה עם אסתר והמן: "בְּלִילָה הָהוּא נִדְדָה שְׁנַת הַמֶּלֶךְ". דבר

המטריד אותנו מאוד מִדִּיד שִׁינָה מְעִינֵנו (כיום רווח יותר 'מְדִיר שִׁינָה' מלשון נָדַר, כלומר אסר על עצמו, ומכאן מְנַע, הרחיק). איוב ביטא את קשיי השינה שלו במילים:

"וְשָׁבַעְתִּי נְדָדִים עֲדֵי נֶשֶׁף [=עד סוף הלילה]" (ז, ד). מכאן ירשה העברית את המילה נְדָדִים, ומימי הביניים משמעותה התרחבה לציון מצב של נדידה. כך הצטרפו אל 'נדודי השינה' –

נדודי ישראל במדבר, 'מקל נדודים' ו'שִׁבַּע נדודים'.

נוד

אדם המרבה לנדוד הוא נוֹד, ומכשיר שאפשר לטלטל אותו ממקום למקום הוא מכשיר נוֹד:

מחשב נייד, הַחֶסֶן נִיד (דִּיסק און קִי), מחסום נייד. החילופים בין ו ל-י רגילים בשורשים כאלה (השוו חוט וחָט, רִיק ורִקָּק), וכאן החילופים נוצלו ליצירת שתי מילים שונות מן השורש נו"ד (ני"ד) באותו משקל.

בעקבות נוֹד חודשה המילה נִידָת לציון 'משמר נודד', 'פטרול', וכיום כלי רכב למשימה מיוחדת: ניידת משטרה, ניידת טיפול נמרץ ועוד. מן התלמוד ירשנו את הביטוי הארמי נְכָסִי דְלָא נִידִי (בראשי תיבות: נדל"ן) –

מקרקעין, נכסים הקבועים במקומם, ההפך מן מְטָלְטְלִין. מילים אחרות מן השורש נו"ד הן תְּנוֹדָה וממנה תְּנוֹדָתִי, תְּנוֹדָתֵינוּ (בשוק ההון) וְנִיד – תנועה קלה, כגון 'ניד שפתיים' (על פי איוב טז, ה), 'ניד ראש', 'ניד עפעף'.

הפעלים נָד (בבניין קל) וְהִנִּיד (בבניין הפעיל) מצויים בלשונונו בעיקר בצירופים: נָע וְנָד (על פי דברי ה' לקין: "נָע וְנָד תִּהְיֶה בְּאַרְצִי"); נָד בראשו, הִנִּיד בראשו, ומכאן גם מְנוֹד ראש. לְנוֹד למישהו פירושו להניע בראש להבעת

השתתפות בצער, כפי שנאמר על איוב: "וַיִּנְדְּוּ לוֹ וַיִּנְחְמוּ אֹתוֹ עַל כָּל הָרָעָה אֲשֶׁר הָבִיא ה' עָלָיו" (מב, יא).

נדנד

הפעלים נְדַנְד וְהִתְנַדְּנַד נוצרו בלשון חכמים והם מציינים תזוזה וטלטול. מהם חודשה כבר בסוף המאה התשע-עשרה המילה נְדַנְדָה. משמעות נוספת קיבלו הפועל נְדַנְדָה ושם הפעולה נְדַנְדוּ בלשון הדיבור: הטרדה חוזרת ונשנית – בהשפעת המילה נודניק (מיידיש, כנראה בלי קשר לשורש העברי).

תופעה זו של שורשים אחים הקרובים באותיותיהם ובמשמעותם נפוצה למדי בשורשים מן הגזרות, כגון נָטַף (מגזרת פ"ינ), טָפַטַף (שורש מרובע המבוסס על הכפלה), טָפַה (מן טפ"ף) ומְטָפָה (מן טפ"י). וכך פעלים כמו שָׁנַף ושִׁפְשַׁף, שָׁגָה ושָׁגַג, יָרַק ורָקַק, נָצַץ ונָצַץ ועוד ועוד נודדים ומתנדנדים בין הגזרות.

על מנהיגים ומנהלים

נהג, התנהג ומנהיג

לפני שהיה משה מנהיגם של ישראל הוא נהג – כלומר הוליך והוביל – את צאנו של יתרו: "וּמֹשֶׁה הָיָה רֹעֵה אֶת צֹאן יִתְרוֹ... וַיִּנְהַג אֶת הַצֹּאן אַחַר הַמִּדְבָּר" (שמות ג, א). במשמעות זהה משמש גם הפועל נהג (בבניין פיעל), למשל בתיאור מסע ישראל במדבר במוזמור תהלים: "וַיִּסַּע כְּצֹאן עֲמוֹ וַיִּנְהַגֵם כְּעֹדֵר בַּמִּדְבָּר" (עח, נב). פעלים אלו משמשים בתנ"ך גם להובלת כלי רכב, כגון "וַיִּרְכְּבוּ אֶת אַרְוֹן הַאֲלֵהִים אֶל עֲגֵלָה חֲדָשָׁה... וַעֲזָא וְאֶחָיו בְּנֵי אֲבִינָדָב נִהְיָגִים אֶת הָעֲגֵלָה חֲדָשָׁה" (שמואל ב ו, ג).

בלשון חכמים קיבל הפועל נהג משמעות חדשה: 'היה רגיל לעשות', ונוסף לו הפועל הגורם הנהיג – 'קבע מנהג'. מן המשמעות הזאת צמחו התנהג, מנהג ונהג, ובהמשך גם התנהגות.

את מקומם של נהג ונהג המקראיים ממלא בלשון חכמים הנהיג בבניין הפעיל, כגון "ואין מנהיגין את הבהמה במקל ביום טוב" (משנה ביצה ד, ה). ומן 'הורה את הדרך' במשמעות המוחשית התפתחה המשמעות המושאלת: "כל פרנס המנהג את הצבור בנחת בעולם הזה זוכה ומנהיגן לעולם הבא שנאמר (ישעיהו מט, י) 'כי מִרְחֻמִם יִנְהַגֵם וְעַל מְבוּעֵי מַיִם יִנְהַלֵם'" (בבלי סנהדרין צב ע"א). כך נולד המנהיג – מי שעומד בראש קבוצה, ציבור, מדינה וכדומה.

העברית של ימינו נוהגת במילים מן השורש נה"ג על פי לשון חכמים, חוץ מהקשר אחד: לנהוג במכונית – בעקבות לשון המקרא, ומכאן שם העצם נהג.

ניהל, התנהל ומנהל

משפחת מילים קרובה גזורה מן השורש נה"ל: הפועל נהל – ממש כעמיתיו נהג ונהג – מציין ביסודו הולכה והובלה, כגון בשירת הים: "נְחִיתָ בְּחֶסֶדְךָ עִם זֵי גְאֻלְתָּ, נְהַלְתָּ בְּעֵדְךָ אֶל נֹהַ קְדֹשְׁךָ" (שמות טו, יג). התנהל פירושו 'התקדם בדרכו' כפי שאמר יעקב לעשו: "וַאֲנִי אֶתְנַהֵלָה לְאִטִּי" (בראשית לג, יד).

בעברית החדשה, החל במאה התשע-עשרה, קיבל הפועל ניהל משמעות של 'ארגן דבר או עניין', וכך נוצר המנהל – 'מי שעומד בראש מוסד או עניין', כגון מנהל בית ספר, מנהל חשבונות. מכאן צמחו נהול, מנהל, מנהלה והנהלה, וכמובן המנהל הכללי, הידוע יותר בקיצור מנכ"ל.

למרות ההתבדלות שחלה בעברית החדשה בין נהג והנהיג ובין נהל, יש גם התקרבות בין משפחות המילים: כך נוצרה המילה נהל – פעולה רשמית הנעשית בסדר קבוע מראש, וקל להבחין בזיקתה למילה נהג. ודרך אגב, צורת הרבים של שתי המילים היא נהלים, נהגים, ובסמיכות נוהלי-, נוהגי-. התקרבות נוספת ניכרת במילה התנהלות המשמשת בפי רבים במשמעות קרובה מאוד להתנהגות.

אל המנהל והמנהיג מצטרפים המְדַרְיֵךְ והמְנַחֵה. משמעותם הבסיסית של הפעלים הִדְרִיךְ, נָחָה והִנְחָה גם היא הולכה והובלה, אך כבר בתנ"ך יש שהם באים בהקשר של הוראה ולימוד, כגון "בְּדַרְיֵךְ חָקְמָה הִרְתִּיךָ הִדְרִכְתִּיךָ בְּמַעֲגְלֵי יִשְׂרָאֵל" (משלי ד, יא); "הִרְחִי ה' דְרֹכְךָ וַיִּנְחֵנִי בְּאֶרֶץ מִישׁוֹר" (תהלים כז, יא).

המנהיגים והמנהלים שהובילו בעבר את הצאן אל המים – יושבים היום בלשכות השרד שלהם ומובילים אנשים וארגונים, החלטות ועניינים.

מעבדות לחירות

בחג הפסח, חג החירות, השתחררו בני ישראל משעבוד מצרים ויצאו אל החופש ואל הדרור. ואולם כל מילות החופש האלה אינן נזכרות כלל בסיפור יציאת מצרים שבתורה. פרעה אינו מתבקש לשחרר את בני ישראל אלא לשלחם: "כֹּה אָמַר ה' שְׁלַח אֶת עַמִּי וְיַעֲבְדוּנִי" (שמות ז, כו). וגם האל אינו משחרר אלא מבטיח: "וְהוֹצֵאתִי אֶתְכֶם מִתַּחַת סִבְלַת מִצְרַיִם וְהֵצַלְתִּי אֶתְכֶם מֵעֲבַדְתֶּם וְגֵאלְתִּי אֶתְכֶם בְּזְרוּעַ נְטוּיָה וּבְשֹׁפְטִים גְּדֹלִים" (שמות ו, ו). ויש גם פְּדָה: "וַיַּפְדֶּךָ מִיַּד מִבְּיַת עַבְדִּים מִיַּד פְּרַעֲה מֶלֶךְ מִצְרָיִם" (דברים ז, ח).

ומניין ללשונו מילות החופש?

המילה חֹפֵשׁ עצמה באה בתנ"ך פעם אחת בלבד בצירוף "בְּגֵדֵי חֹפֵשׁ" (יחזקאל כז, כ), ומשמעותה איננה ברורה. בתקופות מאוחרות יותר היא קיבלה משמעות מופשטת של היכולת לפעול ללא הגבלה. גם המילה חֶפְשָׁה, שפירושה שחרור מעבדות, באה בתנ"ך רק פעם אחת (ויקרא יט, כ). לעומתן רגילה יותר בתנ"ך המילה חֶפְשִׁי המציינת את מצבו של מי שאיננו עבד: "כִּי תִקְנֶה עֶבֶד עִבְרִי שֵׁשׁ שָׁנִים יַעֲבֹד וּבְשִׁבְעַת יָצֵא לְחֶפְשִׁי חָנֹס" (שמות כא, ב). מהשורש חפ"ש כמעט שלא נזרו פעלים: בתנ"ך בא רק הפועל חֶפֶשׂ ('שחרר'), ולפעלים חֶפֶשׂ וְחֶפֶשׂ ('שחרר') אין כמעט תיעוד מחוץ ללשון הפיוט.

את הֶדְרוֹר קיבלנו כנראה מלשונות מסופוטמיה. המילה האכדית andurāru או durāru מציינת שחרור כולל של עבדים, ביטול חובות והחזרת קרקעות לבעליהן במצוות השליט. בדומה לכך משמשת המילה דְרוֹר במצוות היובל: "וּיִקְרְאֶתֶם דְרוֹר בְּאָרְץ לְכָל יֹשְׁבֵיהָ... וְשִׁבְתֶּם אִישׁ אֶל אַחֲזָתוֹ וְאִישׁ אֶל מִשְׁפַּחְתּוֹ תִּשְׁבוּ" (ויקרא כה, י). אך כבר בתנ"ך מילה זו משמשת גם בהקשר אחר: "לְחַבֵּשׁ לְנִשְׁבְּרֵי לֵב לְקִרְאֵי לְשָׁבוּיִם דְרוֹר וְלְאִסּוּרִים פְּקַח קוֹחַ" (ישעיהו סא, א).

הַחֲרוּת מוכרת לנו מתקופת חז"ל, וסביר שמקורה במילה הארמית חִירוּתָא. במטבעות מימי המרד הגדול ומימי מרד בר כוכבא באים הצירופים "חרות ציון", "לחרות ישראל" ו"לחרות ירושלים", ובמשנה נאמר: "לפיכך אנו חייבים להודות... למי שעשה לנו ולאבותינו את כל הנסים האלו והוציאנו מעבדות לחירות" (פסחים י, ה). שורשה של חרות הוא חר"ר. ממנו המילה המקראית חָר שפירושה 'אציל', 'אדם חופשי', הבאה בתנ"ך רק ברבים. למשל: "אֲשֶׁרִיד אֲרָץ שְׁמֶלֶכְךָ בְּן חוּרִים" (קהלת י, יז). בימינו רווח הביטוי בצורה בן חורין על פי הכתיב הרגיל שלו בלשון חכמים בעקבות הארמית. גם הפועל שְׁחָרַר גזור מן השורש חר"ר. הוא ובן-זוגו שְׁעָבַד נשאלו אלינו מן הארמית. מקורם בבניין שפעל, המקביל לבניין העברי הפעיל, שהוראתו גרימה, וכך שְׁעָבַד פירושו הֶעָבִיד.

ומה קורה למילות החופש בימינו? מן המילים הנרדפות חופש, דרוֹר וחירות המילה היום-יומית היא דווקא 'חופש', הנדירה למדיי במקורות הקלסיים, ואילו 'דרור' ו'חירות' מוצאות את מקומן בעיקר בהקשרים חגיגיים. המקפידים בלשונם מבחינים בין חופש – מושג כללי ומופשט, ובין חופשה – תקופה פנויה מעבודה או מלימודים: חופשת פסח, חופשת מולדת, ואפילו חופשת מחלה. מהארמית שאלנו את הפגרה לציון תקופה קצובה וקבועה מראש שבה מוסד כלשהו מפסיק את פעולתו, כגון פגרת הכנסת. ועוד יש לנו נופש – חופשה שיש עמה בילוי והרפיה לגוף ולנפש, שכן נֶפֶשׂ פירושו נַח, כאמור "וּבִיּוֹם הַשְּׁבִיעִי שָׁבַת וַיִּנְפֹּשׂ" (שמות לא, יז).

חופשה נעימה וחג חירות שמח!

שואה ועצמאות

שתי מילים מעצבות את התודעה הישראלית בכלל ובימים אלו בפרט: **שואה ועצמאות**.

שואה

כבר בעיצומה של מלחמת העולם השנייה יוחדה המילה המקראית **שואה** לציון רצח היהודים על אדמת אירופה. למילה **שואה** גוני משמעות שונים בתנ"ך: שממה, סופה וגם אסון וחורבן. למשל: "וַיִּמַח תְּעַשׂוּ לְיוֹם פְּקֻדָּה וּלְשׂוֹאָה מִמֶּרְחֶק תִּבּוֹא עַל מִי תִּנוּסוּ לְעֶזְרָה..." (ישעיהו י, ג); "וּבֹא עֲלֶיךָ רָעָה לֹא תִדְעִי שְׁחִרְתָּ... וְתִבֹּא עֲלֶיךָ פְּתָאִים **שׂוֹאָה** לֹא תִדְעִי" (ישעיהו מז, יא); "יוֹם עֲבָרָה הַיּוֹם הַהוּא יוֹם צָרָה וּמְצוּקָה יוֹם **שְׂאָה** וּמִשְׂוֹאָה יוֹם חֲשׂוֹךְ וְאַפְלָה יוֹם עֵנָן וְעֶרְפָּל" (צפניה א, טו).

המילה משמשת בפיוטים ומשמשת שוב בספרות העברית המתחדשת במשמעויותיה השונות. בעיתונות העברית של המאה התשע-עשרה היא משמשת בעיקר במשמעות 'אסון', כגון בביטויים 'להמיט שואה', 'להביא שואה'. משורש המילה **שואה** יש במקרא כמה פעלים שמשמעם 'נהרס', 'נעשה שומם', כגון "עַד אֲשֶׁר אִם שָׂאוּ עָרִים מֵאֵין יוֹשֵׁב וּבְתַיִם מֵאֵין אָדָם וְהֶאֱדָמָה תִּשָּׂאָה שְׂמָמָה" (ישעיהו ו, יא). ומקובל לקשור את **שואה** למילה **שוא** המציינת ריקנות.

פרשני ימי הביניים רואים קשר בין הפועל ה**שְׂתָאָה** למילה **שואה**, בדומה לקשר שבין הפועל ה**שְׂתוּמָם** למילה **שְׂמָמָה**. לפי פרשנות זו, שני הפעלים המקראיים האלה מביעים התרוקנות ממחשבה מרוב תדהמה ומבוכה, וכך שימושם בימינו. בדרך דומה קשר רש"י (לבראשית א, ב) את המילה המקראית תהו – שמשמעה היסודי מְדַבֵּר ושממה – לפועל המאוחר יותר תָהָה.

ביידיש משמשת לציון השואה מילה עברית עתיקה אחרת **חורבן** – מילה מימי הבית השני. בלשונות אירופה משמשת המילה Holocaust – מילה שמקורה ביוונית ומשמעה היסודי 'קרבן הנשרף כליל באש', ולצדה החלה לשמש המילה העברית Shoah.

עצמאות

שבוע לאחר יום השואה אנחנו מציינים את יום העצמאות. את המילה **עצמאות** חידש על פי עדותו איתמר בן אבי"י, כנראה בראשית המאה העשרים. וכך הוא כותב בספרו האוטוביוגרפי "עם שחר עצמאותנו": "הנה רואה אני בדמיוני את 'אחרית הימים'... הנה נקבצים ובאים אחינו מכל פזוריהם לארץ האבות... הנה שולח לפנינו אלהי אבותינו את הרצון והעוז להקים על יסודם את ה**עצמאות** העברית בכל תפארתה".

בלשון חכמים רגילות צורות דוגמת 'עצמו', 'עצמי', וכן הצירופים 'ברשות עצמו', 'לעצמי', 'בעצמי' וכיוצא בהם. צורות וצירופים אלו משמשים בין השאר להדגיש שעושה הפעולה מבצע אותה בכוחו, לבדו, ללא עזרת אחרים, כגון "אמר הקדוש ברוך הוא: בעולם הזה הייתם נושעים על ידי בני אדם... אבל לעתיד לבוא אני **בעצמי** גואל אתכם ושוב אין אתם משתעבדין" (תנחומא אחרי מות, יב). נראה ששימושי לשון אלו היו ההשראה לחידושו של בן אבי"י – עצמאות. וכיום יש לנו עצמאות גם בהקשרים אישיים וחברתיים, כגון עצמאות מחשבתית, 'עצמאות כלכלית' – לצד העצמאות המדינית שאותה אנו חוגגים ביום העצמאות.

ארץ הצבי

הצבי הוא מבעלי החיים האופייניים לנופי ארצנו עוד מימי התנ"ך. בגלל מקומו המרכזי בעולמו של האדם זכה הצבי לצורת נקבה – **צַבִּיָּה** – לעומת בעלי חיים רבים, כגון דוב, ששם משמש בתנ"ך לזכר ולנקבה גם יחד. בן הצבי זכה אף הוא לשם משלו – **עֶפְרָה** – שם המשותף לו ולבן האייל. צורת הרבים של **צַבִּי** היא **צַבִּיִּים** או **צַבָּאִים**.

רגליו הקלות של הצבי עשאוהו סמל למהירות. על אחיו הזריז של יואב בן צרויה נאמר: **"וַיַּעֲשֶׂהֶאֱל קַל בְּרַגְלָיו כְּאַחַד הַצַּבִּים אֲשֶׁר בְּשׂוֹדָה"** (שמואל ב ב, יח), בשיר השירים הרעיה אומרת לדוד: **"בָּרַח דָּוִד וַיְדַמָּה לְךָ לַצַּבִּי אוּ לְעֶפְרָה הָאֲיָלִים עַל הַרֵי בְּשָׂמִים"** (ח, יד), ובפרקי אבות אנו מוצאים את הנחייתו של יהודה בן תימא: **"הווי עז כנמר וקל כנשר ורץ כצבי וגיבור כארי לעשות רצון אביך שבשמים"** (ה, כ). גם הפתגם **"הניח מעותיו על קרן הצבי"** (משנה כתובות יג, ב), הנאמר על אדם שהשקיע את כספו בעסק מפוקפק, מתקשר כנראה למהירותו של הצבי ולקושי הרב להשיגו. על אף נוכחותו הבולטת של הצבי קל הרגליים בארצנו, סביר שהביטוי הידוע **אַרְץ הַצַּבִּי** אינו קשור לשמו של בעל החיים. את המילה **צַבִּי** שבביטוי זה – הלקוח מספר דניאל – מקובל לשייך לשורש השמי צב"י המציין רצון. שורש זה שונה מן השורש של שם החיה כפי שאפשר ללמוד מהשוואה ללשונות שמייות אחרות: במקבילות שלו בארמית ובערבית בא העיצור **צ** כבעברית, ואילו בשם החיה באים תמורת ה-**צ** עיצורים אחרים: **ט** בארמית ו-**ظ** בערבית. השורש צב"י במשמעות 'רצון' רגיל בלשון הארמית, וייתכן שממנה הוא חדר אל העברית. הצירוף **אַרְץ הַצַּבִּי** דומה אפוא לצירופים אחרים המתארים את ארץ ישראל: **אַרְץ חֲמֻדָּה** (מן התנ"ך) ו**אַרְץ חֶפְצָה** (מלשון הפיוט).

בכמה מקומות בתנ"ך, וכנראה אף בצירוף **אַרְץ הַצַּבִּי** עצמו, המילה **צַבִּי** מציינת תפארת, יופי והדר. משמעות זו נתגלגלה מן המשמעות הבסיסית של השורש צב"י – מן הרצון אל הדבר שרוצים אותו. גלגול משמעות דומה קיים במילים **חֶמֶד**, **חֶמוֹד**, **חֶמֶד**, **חֶמֶד** ומחמדים המציינות כולן דברים נאים וטובים, דברים שבני אדם חומדים אותם.

שימושה של המילה **צַבִּי** במשמעות של הדר ותפארת ניכר במיוחד בבואה לצד מילים נוספות בעלות משמעות קרובה, כגון בנבואת ישעיהו לעתיד לבוא: **"בַּיּוֹם הַהוּא יִהְיֶה צֶמַח ה' לַצַּבִּי וּלְכַבֹּד, וּפְרִי הָאָרֶץ לְגֵאוֹן וּלְתַפְאֵרֶת לְפָלִיטַת יִשְׂרָאֵל"** (ד, ב). רבים קושרים לענייננו גם את דברי הפתיחה של קינת דוד: **"הַצַּבִּי יִשְׂרָאֵל עַל בְּמוֹתֶיךָ חָלַל אֵיךְ נָפְלוּ גְבוּרִים"** (שמואל ב א, יט). על פי זה לפנינו קריאת צער על כבוד ישראל ותפארתו שנפגעו עם מותם של שאול המלך ובנו יהונתן – ידיד נפשו של דוד.

המילה **צַבִּיּוֹן**, שמקורה בלשון חכמים, שייכת אף היא לשורש זה. כשנאמר במדרש: **"אלו אבות שעשו צביוני"** (שיר השירים רבה ז, א) הכוונה היא 'שעשו רצוני'. אך דברי התלמוד הבבלי "כל מעשה בראשית לקומתן נבראו, לדעתן נבראו, לצביונן נבראו" (ראש השנה יא ע"א) פתחו פתח לפירושים כמו 'יופי', 'תואר' ואף 'דמות', 'צורה'. מן הפירושים האלה נתגבשה משמעות המילה כפי שהיא משמשת בימינו: אופי, גוון וסגנון – צביון יהודי, צביון ממלכתי, צביון חגיגי.

נסיים בקטע מתוך פיוט לשמיני עצרת מאת דונש בן לברט:

דוד מאז ברח בצבי / נפשי לראותו נכספה, // מי יתן לי ארץ צבי / בכנף נשר אתעופפה, //
אולי אמצא שם אוהבי / ובצל דודיו אסתופפה.

לשונות של אש

העברית עשירה מאוד בלשונות של אש. נתמקד כאן בשלושה שורשים: **שרף**, **בער** ו**דלק**. לשלוש המילים **שָׂרַף**, **פָּעַרָה**, **דָּלְקָה** משקל משותף ומשמעות יסודית משותפת. השתיים הראשונות מקורן במקרא, ואילו השלישית מקורה בלשון חכמים. בלשון ימינו יש ביניהן הבחנה: **פָּעַרָה** או **פָּעַרָה** משמעות בעיקר בהקשר הכימי לציון תהליך התחמצנות המלווה בפליטת חום ואור. מכאן 'חומרי בערה', 'מנוע בערה פנימית', 'מעכבי בערה'. **שרפה** ו**דלקה** מציינות שתיהן 'בערה מְכֻלָּה', והן נבדלות זו מזו במשלב – **שרפה** היא המילה הרגילה ואילו **דלקה** משמשת בלשון גבוהה ורשמית.

ומה בנוגע לפעלים? הפועל **שָׂרַף** (בתנ"ך בדרך כלל בצירוף 'שרף באש') מציין פעולה שתכליתה כילוי של דבר באש, ואילו **הִבְעִיר** ו**הִדְלִיק** מציינים את התחלת הפעולה, כמו **הִצִּית**. אך גם הם נבדלים זה מזה: **הִבְעִיר** פירושו 'הצית שרפה', 'העלה באש' (למשל צמיגים), ובמשמעות מושאלת: "הבעיר את האזור" – עורר מלחמה, מהומות וכדומה. **הִדְלִיק** פירושו 'הצית אש בדבר שנועד לכד' (כגון גפרור ונר), ומכאן גם 'הדליק אור' ואף 'הדליק רדיו' או כל מכשיר חשמלי או אלקטרוני.

בתנ"ך לצד **הִבְעִיר** (באש) יש **פָּעַר** (באש) ויש גם **פָּעַר** במשמעות 'חיסל', ונראה שיש קשר בין המשמעויות. מכאן 'ביעור חמץ' בלשון חכמים, ובימינו 'לבער את נגע הסמים' וכדומה. בפועל **פָּעַר** – 'עלה באש' – חלה התרחבות במשמעות לכיוון המטפורי של כעס, כגון "וְיִחַמְתוּ בְּפָעַרָה בּוֹ" (אסתר א, יב), ובימינו בעקבות היידיש גם במשמעות של דחיפות: 'שאלה בוערת', 'עונה בוערת', 'מה בוער'.

מגוון משמעויות עשיר אף יותר נמצא בשם התואר **שָׂרוּף**: עץ שרוף – שעלה באש; עור שרוף – שנצרב בשמש; אוהד שרוף – נאמן, מעריץ, נלהב (על פי היידיש); שחקן שרוף, מרגל שרוף – שיצא מכלל פעולה, שנתפס, נחשף וכדומה (בהשפעת הערבית).

בפעלים מן השורש **דל"ק** חלה התרחבות משמעות אל תחום הרגש, בעיקר בלשון העגה: **מדליק**, **נדלק על**, **דלוק על**. תופעה דומה קרתה במילים אחרות הקשורות באש: **להוט**, **נלהב**, **מתלהב**, **משולהב**. נתבונן בכמה מילים נוספות מן השורש **דל"ק**: המילה **דָּלַק** מקורה בספרות חז"ל, ואחד ממשמעיה הוא חומר בערה והסקה. במשנה (שקלים ו, ג) נמנים שערי המקדש ובהם **שער הדלק** שדרכו הוכנסו העצים למזבח. כיום **דלק** הוא שם כללי לחומרי בערה וגם כינוי לנוזל בערה להפעלת מנועים. בן-יהודה חידש את המילה **מִדְּלָק** והגדירה: "כעין בדים דקים של עץ מִצְפִּים בקצה אחד בחֹמֵר מתלהב בחפז". אולם המילה לא נקלטה, ובמקומה משמש **גפרור**, חידושו של מנדלי מוכר ספרים. במשקל פִּעִיל יש **דָּלַק** (=שנדלק בקלות) ולצדו **מִתְדַלֵּק** באותה משמעות. המחלה **דָּלְקָת** נזכרת כבר בתורה לצד **קִדְחָת**, ומקובל לפרש את שתיהן על פי משמעות השורשים כמחלות המלוות בחום. בימינו **דָּלְקָת** היא תגובה של הגוף לזיהום ועוד המלווה בחום ובאדמומיות.

לשונות של אש נקשרות לעתים קרובות לתיאור של עיניים בגוני משמעות שונים, למשל 'עיניים **דולקות**' (להבדיל מ'עיניים **דלוקות**), 'עיניים **בוערות**', וכן גם 'עיניים **רושפות**', 'עיניים **יוקדות**'. ולקראת ל"ג בעומר נזכיר את העיניים השורפות ממש של ר' שמעון בר יוחאי ובנו: כשיצאו מן המערה לאחר שתיים עשרה שנה של לימוד תורה בתנאי סגפנות, וראו אנשים חורשים וזורעים, אמרו: 'מניחין חי עולם ועוסקין בחיי שעה?!' **כל מקום שנתנו עיניהם נשרף**. יצתה בת קול ואמרה להן: 'להחריב עולמי יצאתם? חזרו למערתכם!!' (בבלי שבת לג ע"ב).

מסביב למדורה

בעולמנו העגול נקשרות מילים רבות אל העיגול – אותה צורה הנדסית פשוטה המסמלת שלמות ומחזוריות. יש מילים המציינות עצמים שהיו במקורם בצורת עיגול, ויש פעלים ומושגים מופשטים הקשורים בתנועה מעגלית ובתנועות הנגזרות ממנה: חזרה, שוטטות והשתלשלות.

העגול מוכר לנו מספרות חז"ל, והוא מצטרף לשם התואר המקראי עגל ולמילה המקראית מעגל. במתמטיקה מבחינים בין מעגל – הקו המקיף, ובין עגול – השטח המוגבל על ידי קו זה. בארמית התרחב השורש עג"ל לערג"ל, וממנו נוצר בעברית החדשה הפועל ערגל – 'ערגל פסי מתכת לגלילים'.

המילה סהר מציינת ביסודה עיגול, ובהמשך היא יוחדה לציון הירח. שני סוגי התכשיטים עגיל וסְהָרוֹן (בתנ"ך: שְהָרוֹן) נקראים על שום צורתם העגולה, וייתכן ששֵׁבִית הַסְהָר היה במקור בניין עגול או חצר עגולה. יש הקושרים בין השורש סה"ר לשורש סח"ר הקשור בתנועה סיבובית, כגון במילה סְחַחְחָת. שמו של הסוּחָר שייך גם הוא לענייננו, שכן דרכו להסתובב ולהציע את מרכולתו.

בעל מקצוע אחר המסתובב ממקום למקום הוא הַדְוּר – משורש דו"ר שגם הוא עניינו עיגול. משורש זה גזורה המילה מְדוּרָה – ערמה של עצים בוערים המסודרים בעיגול.

לְחוּג פירושו 'ליצור עיגול' או 'להסתובב במעגל', והמילה רבת המשמעיים חוג היא ביסודה 'מעגל'. בספר ישעיהו אנו מוצאים את הַמְחוּגָה – מכשיר לסרטוט מעגלים, ובהמשך הצטרף אליה הַמְחוּג. במכשירי הטלפון הישנים היו המספרים מסודרים במעגל שנקרא חוּגָה. ממנה נולד הפועל חִיג המשמש אותנו גם כיום, לאחר שחוגת הטלפון עברה מן העולם.

אחיו של הפועל חָג הוא הפועל עָג. על חוני המעגל שיצר צורת מעגל נאמר: "עג עוגה ועמד בתוכה" (משנה תענית ג, ח), ובשיר הילדים הנודע של אהרן אשמן נקראים הילדים להסתובב במעגל: "עוּגָה עוּגָה עוּגָה במעגל נחוגה". גם המאכל עוגה שמקורו בתנ"ך נקרא כך – כנראה – בשל צורתו העגולה.

עוד מילה המציינת סיבוב במעגל היא מְחוּל, והמסתובבים במחול הם מְחוּלָלִים. כאשר אומרים על משהו שהוא חוזר חלילה הכוונה שהוא חוזר על עצמו שוב ושוב במחזוריות.

תנועה סיבובית אחרת מבטא הפועל הַקִּיף – סָבַב סביב דבר'. לפועל זה קשורה המילה תְּקוּפָה שפירושה היסודי 'הקפה' ו'מחזור', ומכאן התגלגלו המשמעויות 'חלק מן השנה' ואף 'פרק זמן בהיסטוריה' וכדומה. בלשון הספרותית משמש הפועל נָקַף כגון בביטוי 'נקפו שנים' (=חלפו שנים).

תנועת העיגול משמשת לציון קשר לוגי של גרימה – דבר הגורר דבר. סָבַב פירושו 'גרס' כגון בדברי האישה התקועית לדוד: "לְבַעֲבוֹר סָבַב אֶת פְּנֵי הַדָּבָר עֲשֵׂה עֲבָדְךָ יוֹאֵב אֶת הַדָּבָר הַזֶּה" (שמואל ב יד, כ). סָבַב היא 'הדבר הגורם', ובספרות הפילוסופיה של ימי הביניים מדובר רבות על הצמד סיבה ומסוּבָב

(גורם ותוצאה). סָבַב באה בתנ"ך פעם אחת בלבד במלכים, ובפסוק המקביל בדברי הימים באה במקומה נְסָבָה. בימינו 'נסיבות' הן בעיקר תנאים העומדים ברקע של פעולה, אירוע וכדומה.

הפעלים גָלַגַל והתְגַלְגַל משמשים לא רק לתנועה מעגלית אלא גם לתיאור השתלשלות אירועים. וכך נאמר במדרש אגדה לבראשית: "לעולם אל ישנה אדם בין בניו, שבשביל כתונת פסים שעשה יעקב ליוסף נתגלגל הדבר וירדו אבותינו למצרים".

מילים רבות סובבות סביב העיגול והסיבוב, ומשמעויות רבות מתגלגלות מהם. אך כדי שלא תהיה לכם סחרחורת נעצור כאן.

העיר והבירה

ירושלים היא עיר הבירה של ישראל. הצירוף **עיר בירה** חדש הוא, אך רכיביו עתיקי יומין. המילה **עיר** שכיחה מאוד בתנ"ך, והיא באה בו יותר מאלף פעמים. ביסודה היא מציינת כל יישוב של קבע, גם יישוב קטן מאוד. העיר המקראית הייתה מוקפת חומה בדרך כלל, אך היו גם **ערי פְּרָזות** – ערים שאין להן חומה. על ירושלים שהייתה עיר בצורה ניבא זכריה כי היא תתפשט לסביבותיה ותפרוץ את גבולות חומותיה: "**פְּרָזוֹת תֵּשֵׁב** וְרוּשָׁלַם מֵרֵב אָדָם וּבְהֶמָה בְּתוֹכָהּ" (זכריה ב, ח).

ערים קטנות הסמוכות לעיר הראשית ונתונות למרותה נקראות **בְּנוֹת**. מכאן הביטוי **עיר ואם בְּיִשְׂרָאֵל** (שמואל ב כ, יט) – עיר שהיא כמו אם לערים הקטנות שסביבה. במהלך ההיסטוריה קיבל הביטוי משמעות נוספת: עיר שיש בה קהילה יהודית מפוארת – דווקא מחוץ לישראל. גם המילה **מטרופולין**, המציינת עיר גדולה, משמעותה 'עיר אם' (מיוונית: *mētēr* – אם, *polis* – עיר).

צורת הרבים הרגילה של **עיר** היא **עָרִים**, אבל בתנ"ך אנו מוצאים פעם אחת את הצורה **עִירִים** כמשחק מילים עם צורת הריבוי של **עיר**: "וַיְהִי לוֹ שְׁלֹשִׁים בָּנִים רִכְבָּיִם עַל שְׁלֹשִׁים עִירִים (=בעל החיים) וְשְׁלֹשִׁים עִירִים (=ערים) לָהֶם, לָהֶם יִקְרְאוּ חֹתֵי יָאִיר עַד הַיּוֹם הַזֶּה..." (שופטים י, ד). בספרות חז"ל רגילה הצורה **עִירוֹת** כריבוי של **עיר**, ובעת החדשה נגזרה ממנה המילה **עִירָה** במשמעות 'עיר קטנה'. אצל חז"ל **עיר** היא יישוב גדול למדיי ובו חנויות ומוסדות שונים. העיר הייתה מרכז **לְכַפְרִים** (ביחיד **כֶּפֶר**, ואולי במקור **כֶּפֶר**) – יישובים קטנים מסביבה אשר סיפקו לה מים ותוצרת חקלאית. עיר גדולה ורבת אוכלוסין מכונה אצל חז"ל **כְּרָךְ** (ברבים **כְּרָכִים**), ומילה זו משמשת עד היום בלשון הספרותית. בעברית של ימינו יש מגוון מונחים רחב לציון צורות התיישבות שונות על פי גודלן ואופיין: עיר, קריה, עיירה, מושבה, מושב, כֶּפֶר, קיבוץ ועוד. כיום **עיר** היא יישוב גדול בעל אופי **עירוני**, ובראשה גוף מנהל המכונה **עירייה** – חידוש של בן-יהודה, על פי בְּלִדְיָה בערבית.

ומן ה**עיר** אל ה**בִּירָה**: המילה **בִּירָה** מוכרת לנו מן הספרות המקראית המאוחרת ומספרות חז"ל. מקורה במילה האכדית *birtu* שפירושה 'מבצר' או 'מצודה'. בספר נחמיה נזכרת ה**בִּירָה** – מצודה שנבנתה בימי שיבת ציון כדי להגן על ירושלים ועל בית המקדש, ובדברי הימים נזכרות ה**בִּירָנוֹת** (צורת הרבים של **בִּירָה**) שבנו מלכי יהודה יהושפט ויותם. אך הבירה המקראית המפורסמת ביותר היא שושן הבירה הנזכרת במגילת אסתר. על כך כתב חוקר הלשון אבא בנדויד: "בתוך שושן היו שני חלקים: הייתה בה עיר והייתה בה בירה. מצודת המלך וסביבותיה נקראה שושן הבירה, ושאר העיר נקרא העיר שושן. ומרדכי היה בא והולך מן העיר אל הבירה ומן הבירה אל העיר. עיר לחוד ובירה לחוד".

הצירוף **עיר בירה** במשמעות *capital city* נולד כנראה מתוך פירוש מוטעה של 'שושן הבירה', כאילו **בִּירָה** פירושה 'עיר ראשית', שהרי שושן הייתה העיר הראשית שבה ישב המלך. ואיך נקראה עיר הבירה בימים עברו? בעבר היו ממלכות, ולכן העיר שבה ישב המלך נקראה 'עיר מלוכה' או 'עיר ממלכה'. וכך שורר ר' שלמה אלקבץ בן המאה ה-16 על העיר ירושלים בפיוטו הידוע 'לכה דודי':

מקדש מְלֶךְ עִיר מְלוּכָה / קומי צָאי מתוֹךְ הַהֶפְכָּה,
 רב לך שֶׁבֶת בְּעֵמֶק הַבְּכָא / והוא יִחְמַל עֲלֶיךָ חֻמְלָה.

ביכורים לחג

בחג השבועות, **יום הבכורים** (במדבר כח, כו), היו מביאים למקדש **בכורי קציר חטים** (שמות לד, כב) – המנחה הראשונה שנאפתה מן החיטה החדשה. חג השבועות הוא גם הזמן שממנו ואילך היה אפשר להביא **בכורים** מכל שבעת המינים שנתברכה בהם ארצנו.

בכורים הם הפרות והתבואה שהבשילו ראשונים. קרובה להם המילה המקראית **בכורה** או **בכורה** – תאנה עסיסית שהקדימה להבשיל. **בכורה בטרכם קיץ** הוא משל לדבר שהכול להוטים אחריו ושנחטף מיד עם הופעתו, על פי דברי הנביא ישעיהו: "בכורה בטרכם קיץ אשר יראה ה' אותה, בעודה בכפוף בלענה" (כח, ד). בלשון חכמים המילה **בכיר** משמשת לציון פרי שהקדים להבשיל וגם לציון עונת הזריעה המוקדמת, עם רדת הגשמים הראשונים. ניגודה הוא **אפיל** – בשתי המשמעויות. במונחי הפסיכולוגיה נקבעו המילים **בכיר**, **בכירות** לציון התבגרות מינית מוקדמת.

המילים החקלאיות שראינו קשורות כמובן למילה **בכור** (ברבים **בכורות** וגם **בכורים**) – מי שנולד ראשון להוריו. בת ראשונה להוריה נקראת בתנ"ך **בכירה**, כגון בדברי לבן ליעקב: "לא יעשה כן במקומנו לתת הצעירה לפני **הבכירה**" (בראשית כט, כו). ובלשון חכמים יש גם **בכורה** במשמעות זו: "בתי בת פרעה **בכורה** היתה" (פסיקתא דרב כהנא). בעברית החדשה נוצלה צורת הנקבה המקראית **בכירה** ליצירת שם התואר **בכיר** במשמעות 'בעל דרגה גבוהה' בצבא, במנהל וכדומה. וכך נכתב ברשימת מונחי הצבא שנקבעו בשיתוף ועד הלשון העברית בראשית ימיה של המדינה: "**בכיר** (senior) – בעל ותק רב, בעל דרגה גבוהה; הפך **זוטור** (junior)".

השם המופשט המציין את מעמדו וזכויותיו של הבן הבכור הוא **בכורה**. יעקב ביקש מעשו אחיו "מכרה כיום את **בכרתך** ליי" (בראשית כה, לא) והציע תמורתה נזיד עדשים. מכאן נולד הביטוי 'מכר בנזיד עדשים' לציון נתינה של דבר יקר תמורת דבר קל ערך. בצירופים בני ימינו המילה **בכורה** משמשת לציון עדיפות הניתנת למישהו או למשהו, כגון 'זכות בכורה' או 'מניות בכורה' (מניות שהמחזיקים בהן נהנים ראשונים מן הרווחים). כן היא מציינת דבר שנעשה בפעם הראשונה, ובייחוד בפומבי, כגון 'הצגת בכורה' ו'נאום בכורה'.

הבכיר פירושו הקדים להבשיל או להוציא פרי, ומי שיוולדת בפעם הראשונה נקראת **מבכירה**. בתנ"ך ובספרות חז"ל משמש גם הפועל **בפר** באותה משמעות, כגון בנבואת יחזקאל: "כל עץ מאכל לא יבול עלהו ולא יתם פריו, לחדשו **יבפר**" (מז, יב), ורש"י מפרש: "מדי חדש בחדש יבשל פירותיו".

בספר דברים בא הפועל **בפר** במשמעות 'הכיר כבכור', 'נתן את זכות הבכורה': "והיה ביום הנחילו את בניו את אשר יהיה לו לא יוכל **לבפר** את בן האהובה על פני בן השנואה הבכור" (כא, טז). מכאן התפתחה בעברית המאוחרת משמעות של העדפת דבר כלשהו על פני דבר אחר. אצל מנדלי מוכר ספרים מצאנו שימוש מטפורי בפועל **בפר**, אך עדיין בזיקה לבכורה במובנה המקורי – זכויותיו של הבן הבכור: "מדוע **נבכר** תמיד את הכסף על פני החכמה ונתן לו **משפט הבכורה**?" (האבות והבנים). אצל סופרים אחרים בעת החדשה כבר נותק הפועל מהקשר זה, והוא נרדף ל'העדיף'.

נסיים במשנה המתארת את קיום מצוות הביכורים:

כיצד מפרשים **הביכורים**? יורד אדם בתוך שדהו ורואה תאנה **שביכרה** אשכול **שביכר** רמון **שביכר**. קושרו בגמי ואומר: הרי אלו **ביכורים** (משנה ביכורים ג, א).

תעודות וציונים

קצת לפני חופשת הקיץ מגיע תורם של התעודות והציונים.

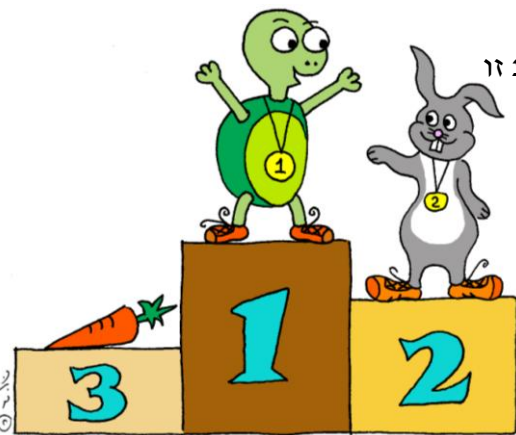
המילה **תעודה** מקורה בתנ"ך, ומקובל לפרשה 'עדות כתובה'. בנבואת ישעיהו היא מקבילה לתורה: "צור [ציווי של צרר] תעודה, חתום תורה בלמדי" (ח, טז). ובמגילת רות משמעה חוק, מנהג: "וזאת לפני בישךאל על הגאולה ועל התמוכה לקים כל דבר שלף איש נעלו ונתן להעהו וזאת התעודה בישךאל" (ד, ז). לאורך הדורות, עד לעת החדשה, שימשה המילה **תעודה** כמילה קרובה או נרדפת לתורה, בעקבות דברי ישעיהו.

בספרות החדשה אנו מוצאים את המילה **תעודה** בהקשרים לא דתיים: 'כתב תעודה' או 'מכתב תעודה' ואחר כך גם 'תעודה' לבדה הם מסמך הנותן אישור מטעם רשות כלשהי, מסמך עדות. מכאן צמחו בעברית שלנו צירופים דוגמת 'תעודת זהות', 'תעודת שחרור', 'תעודת אחריות', וכמובן גם תעודת המחצית ותעודת סוף השנה של בית הספר.

ומהי 'תעודת עניות'? צירוף זה נשאל לעברית מלשונות אירופה. תעודת עניות הייתה תעודה שניתנה לעניים ונועדה לאשר שאין להם די כסף לשלם חובות. בחלוף העתים איבד הצירוף את משמעותו המקורית והחל לשמש לציון מעשה או תופעה המעידים על אזלת יד, חוסר הנהגה וכדומה.

תעודה היא גם עדות – בעיקר כתובה – על אירוע, על התרחשות, על אדם וכדומה. תעודות כאלה משמשות למשל במחקר היסטורי. מן המילה **תעודה** במשמעות זו נגזר השורש תע"ד: **תעד**, **תעוד**, ומכאן 'סרט תיעודי' לצד 'סרט תעודה'.

מלבד **תעודה** שתפקידה להעיד – מן השורש עו"ד – אנו מוצאים בספרות העברית של המאה התשע-עשרה **תעודה** שפירושה 'יעוד' או 'יעד'. בשימוש זה המילה נתפסת כגזורה מן השורש **יע"ד**, על דרך **תשועה** מן השורש יש"ע. לדוגמה: "**תעודת** האדם 'לאכול לחמו בזיעת אפוי' לא תוכל להיות נחשבת לו לקללה ומארה. העבודה והזיעה נותנין לו בריאות ולב שמח" (דוד גורדון, 1870). ובעברית של ימינו: "החזרת דבר דואר שלא נמסר **לתעודתו** או הפנייתו למען אחר" (בתקנות דואר ישראל).

משמעותו היסודית של **ציון** היא סימן, כגון 'נקודת ציון', 'ציון דרך'. משמעות זו מקורה בתנ"ך, למשל בנבואת ירמיהו: "הציבי לך **ציונים**, שמי לך תמרוכים" (לא, כ). גם הפעלים מן השורש הזה עניינם סימון. למשל, בהגדה של פסח נאמר: "מלמד שהיו ישראל **מצוינים** שם [במצרים]", כלומר מסומנים, נבדלים.

בעברית החדשה, בהשפעת הגרמנית והיידיש, נטען שם התואר **מצוין** במשמעות חיובית: מסומן לחיוב, בולט בייחודו לטובה. מכאן גם הפועל **הצטיין** המשמש במשמעות חיובית בלבד. מי שמצטיין בלימודיו הוא מי שמקבל **ציונים** טובים. משמעות זו של המילה **ציון** – סימון הישגים בלימודים – רגילה כיום לצד משמעותה הכללית – סימן.

גם הפועל **צין** – שמשמעותו היסודית סמן – התרחבה משמעותו, והוא משמש פועל אמירה בכמה משמעויות, כגון העיר והזכיר, וכן בצירופים 'צין לגנאי', 'צין לשבח'.

אנחנו מאמינים לכם געזרות טובות וציונים טובים ואופס קיץ מצוינת.